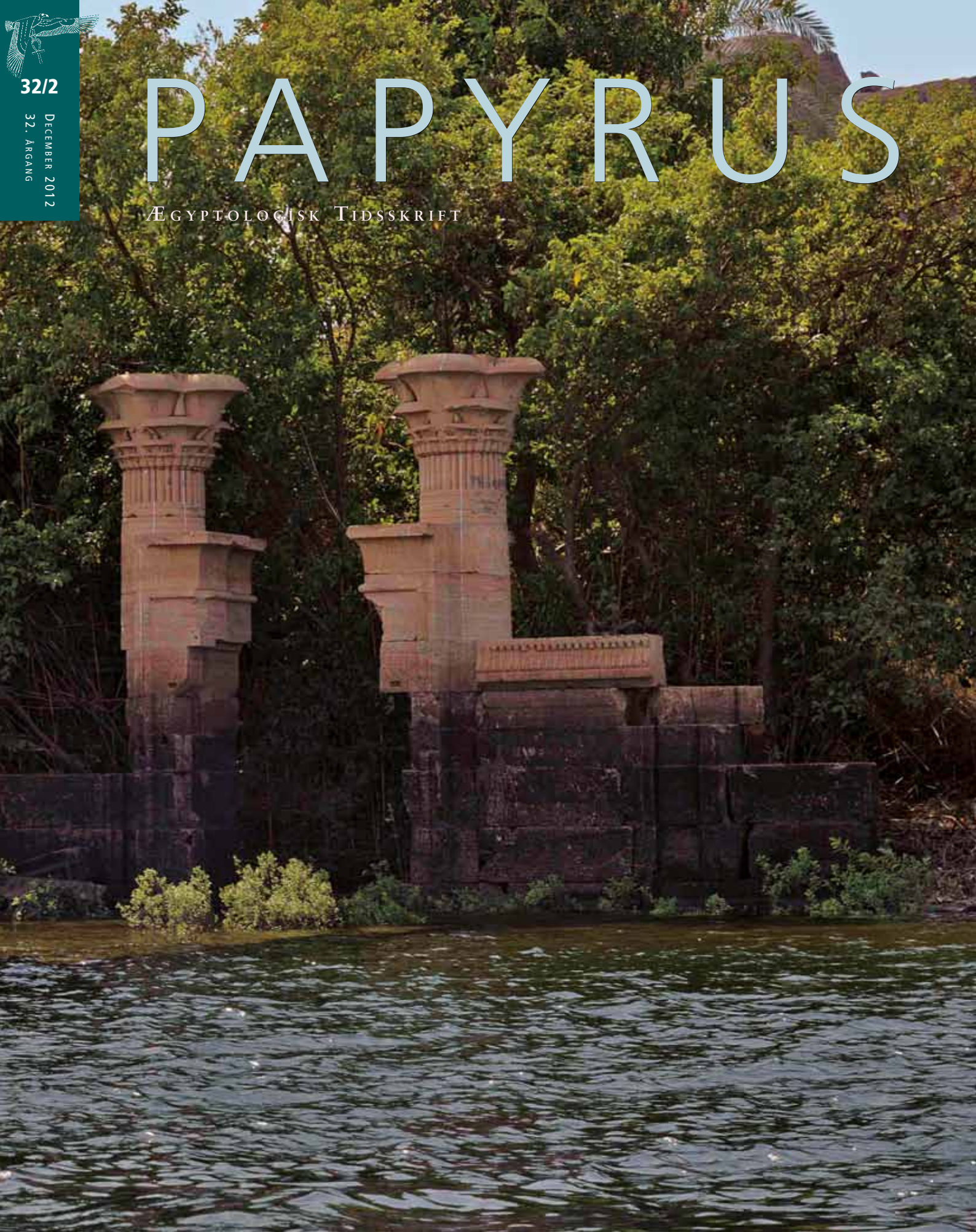

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

Indhold

PAPYRUS 32. årgang nr. 2 2012

Osiris' grav på Biga.
Foto LM.

4

Osiris' grav og tempel på Biga

Lise Manniche

16

Kongen på rejse

Fredrik Hagen

24

Edfu-pyramide-projektet

Gregory Marouard og Hratch Papazian

38

Digitalt stenbrud

Lise Manniche

40

Boganmeldelse

42

Siden Sidst

Louise Alkjær

ENGLISH ABSTRACTS

Biga

Lise Manniche

The island of Biga played a vital part in religious life at neighbouring Philae. It contained part of the dismembered body of Osiris, and the source of the Nile was celebrated as springing from his left leg buried under the rocks. Every ten days Isis sailed to visit the shrine, and furthermore the burial and resurrection of Osiris were reenacted once a year in her temple on Philae and at the tomb. Today, access to the island is not allowed, but remains of a temple for Isis and Osiris decorated most recently by Ptolemy XIII and August can still be seen at its original location, emerging from the waters of the lake caused by the high dam.

The king on the road

Fredrik Hagen

Travelling kings are known from societies in different times and places. Evidence from ancient Egypt is not abundant, but a general picture can be established from various surviving documents from the New Kingdom such as royal annals and administrative papyri. At any given time it was important for the scribes to ascertain the king's whereabouts and include it in their dating formulae. The author investigates the implications and advantages of having a mobile king.

The Edfu Pyramid Project

Gregory Marouard and Hratch Papazian

One of seven small step pyramids the South Edfu pyramid has recently been cleared and investigated by The Edfu Pyramid Project. It was never intended as a burial place, but more a display of royal propaganda outside the capital. A consolidation and conservation programme is underway, and steps will be taken to protect the monument from encroaching environmental hazards.

OM FORFATTERNE

Louise Alkjær, cand. mag. i ægyptologi

Fredrik Hagen, lektor i ægyptologi på KU

Lise Manniche, mag. art., PhD, fhv. ekstern lektor i ægyptologi

Gregory Marouard, Research Associate, University of Chicago

Hratch Papazian er pt Visiting Associate Professor in Egyptology på KU

PAPYRUS udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Afdelingen,
TORS,
Københavns Universitet Amager
Snorresgade 17-19
2300 København S

Hjemmeside
www.daes.dk

DÆS e-mail
mail@daes.dk

Papyrus e-mail
lise@mannique.org

Bestyrelse
Pia Adamsen (sekretær)
Louise Alkjær
Tine Bagh (formand)
Diana H. Barfod (kasserer)
Bo Dahl Hermansen
Paul John Frandsen
Mette Gregersen (næstformand)
Poul-Erik Bøge Henriksen
Ole Herslund
Mette Holst
Lise Manniche (Papyrusredaktør)
Elin Rand Nielsen (webmaster)

PAPYRUSredaktion
Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Elin Rand Nielsen
Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder
Merete Allen Jensen

Tryk
P.E. Offset, Varde

Papyrus udgives med støtte fra
Kulturministeriets Tidsskrift-
støtteudvalg.
Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfat-
tere.
Indlæg modtages gerne. Bortset
fra det redaktionelle stof dækker
bladets indhold ikke nødvendig-
vis redaktionens holdninger, da
Papyrus også er åben for debat.

ISSN 0903-4714

Omslagsbillede:
Templet for Isis og Osiris på Biga.
Foto Jan Raagaard.

Redaktionelt

Uden for Cairo er der roligt i Ægypten nu. Lidt for roligt. Selv om bade-destinationerne stadig trækker, er turisterne langt fra vendt tilbage til de ellers så populære rejsemål langs Nilen. Krydstogterne på Nasser-søen har ligefrem ligget helt stille, og det er kun en brøkdel af skibene, der har været sat på ruten mellem Luxor og Aswan. Hotellerne har været alt for tomme, museerne har kørt med nedsat åbningstid, og restauranter har lukket døren. Der har været god plads i templer og grave, hvilket er godt for den ihærdige besøgende – men det er rigtig skidt for ægypterne. Mange affinder sig med situationen og venter tålmodigt på bedre tider. Den bedste måde at hjælpe ægypterne på er at rejse derned og bruge nogen penge og samtidig få tanket op med kultur og natur. Dette praktiserede DÆS på en usædvanlig rejse i det tidlige efterår, hvor turen gik til oaserne vest for Nilen gennem sorte, hvide og røde ørkner i firhjulstrækkere med overnatning i fuldmånens og stjernernes skær. Selv om der på den sidste strækning var en obligatorisk eskorte af venligt politi i civil, var det dog en tur, hvor man havde en uvant følelse af kunne bevæge sig helt frit omkring og strejfe ud fra teltlejren på jagt efter sjove sten eller et godt billede. Det falder i tråd med, at eskorte og konvoj i to år har været afskaffet på de mest benyttede turiststrækninger, og at der for nylig er blevet åbnet for adgang til seværdigheder, der længe har været lukket (se “Siden sidst” i dette nummer). Med højsæsonens begyndelse i oktober var der en lille fremgang at spore i antallet af besøgende, og vi må håbe, at den vil fortsætte.

I dette nummer præsenterer redaktøren øen Biga, nabo til Philæ, hvor der ligger resterne af et tempel, der ikke blev flyttet, da vandstanden steg efter bygning af Aswan-dæmningen. De færreste ved, at der overhovedet er noget tilbage at se her. Øen spillede en stor rolle i ægypternes religiøse forestillinger, og det er betagende, at det græsk-romerske tempel stadig står der, halvt skjult i træer og buske, på samme sted, hvor det har stået i over to årtusinder. “Stedets ånd” lever uforstyrret videre.

Fredrik Hagen har forsøgt at klarlægge, hvor kongen egentlig opholdt sig, når han ikke var hjemme i sit palads i “residensen”, dvs. den vigtigste by på et givent tidspunkt, og hvad det medførte for hans undersåtter, når han pludselig dukkede op i deres område. Kilderne er sparsomme, men det kan dog lade sig gøre at få en idé om de administrative sider af kongelige rejser og af vigtigheden af at vide, hvor farao egentlig befandt sig.

Ikke alle pyramider var beregnet til begravelse, og de lå ikke alle sammen på de store gravpladser i nærheden af Memfis. I Gamle Rige blev der bygget små trinpyramider i provinsen for at manifestere faraos magt og væld. En af dem er i de senere år blevet undersøgt af forskere fra University of Chicago, deriblandt Hratch Papazian, der i det sidste års tid har været fjernt fra sin egen residens og arbejdet på TORS, Københavns Universitet. Han har holdt foredrag om sin pyramide, og her foreligger hans konklusioner så på tryk.

LM

Osiris' grav og tempel på Biga

Lise Manniche

Philæ-templet er i vore dage et must på en klassisk rundrejse i Ægypten og nok et af de smukkeste og mest romantiske steder at besøge. Er man så heldig at have en god guide med, vil man få udpeget den nærliggende klippeø Biga (Bigga, Bigeh) og få fortalt, at her var der i oldtiden en grav for Osiris. Men det er de færreste, der sætter fod på denne ø, som blev delvis opslugt af de vandmasser, der allerede truede den efter anlægningen af den første Aswan-dæmning i 1902. De sidste ruiner af templet på øen blev ikke flyttet, da den nye dæmning blev bygget, og det er stadig muligt at se en del af dem på deres oprindelige plads [forsiden og fig. 1].¹ Deres rumlige sammenhæng

Fig. 1 Ruinerne af templet på Biga set fra sydøst. Foto LM.

Fig. 2 Philæ, Agilkia og Biga set fra rummet. Google Earth.

forsvandt dog, da Isis-templet, der lå mindre end 100 m derfra, blev pakket ned og bygget op igen på øen Agilkia, der egentlig udgjorde nordspidsen af Biga [fig. 2]. Biga spillede en så stor rolle i de gamle ægypteres religiøse bevidsthed, at den fortjener at blive genoplivet i vores.²

I 1915 udgav Aylward M. Blackman en bog i foliantformat om ruinerne på Biga, baseret på et ophold der i 1909-10. Den er vanskelig at få fat på, men foreligger lykkeligvis digitalt.³ Ud over fotografier og kopier af samtlige hieroglyfiske tekster med oversættelse rummer den også oplysninger om de forhold, man arbejdede under i Ægypten for 100 år siden.

Den følgende beretning om templet på Biga blev udarbejdet i april og først i maj 1910. På grund af den intense varme i de granitklipper, der udgør øen Biga, viste det sig meget vanskeligt at fremkalde negativer, og selv om det lykkedes mig at skaffe is fra dampskibene fra Den Sydsudanesiske Regering i Shella, var resultaterne ikke ganske tilfredsstillende. Jeg blev dog hjulpet ud af denne knibe af min ven Dr. Junker fra Wien, ved hvis venlige assistance jeg fik tilladelse til i dette bind at publicere de fremragende fotografier af Biga-templet der tilhører Det Kongelige Videnskabsakademi i Berlin. Jeg håber, at både Dr. Junker og Akademiet trods krigen vil modtage min varmeste tak for deres generøsitet.

Blackman i forordet til bogen om templet på Biga.

Fig. 3 Graffiti ristet af prins Khaemwase og en af kong Psammetik Is undersåtter. Foto Kurt Hellemose.

Historie

I Sarenputs grav i Qubbet el-Hawa i Aswan fra begyndelsen af 12. dynasti omtales Biga under navnet Senmet som et sted, hvor vædderguden Khnum holdt til.⁴ Ud over at spille rollen som den, der former det lille barn og dets ka på sin pottemagerskive, omfatter hans ansvar også at styre oversvømmelsen. Det var netop på Biga, at han blev tilbedt som herre over Nilens kilder, men her kommer han dog til at dele opmærksomheden med Osiris og kredsen omkring ham.

I begyndelsen af "Historien om den Skibbrudne Sømand", også nedskrevet omkring denne tid, læser vi om mandskabet, der vender hjem fra deres farefulde ekspedition: "Vores skibskammerater er kommet sikkert hjem uden tab. Efter at vi nåede til grænsen af Wawat (dvs. var kommet ud af Nubien), sejlede vi forbi øen Senmet. Se os nu, vi er kommet hjem i god behold..."⁵ Det var således Biga, der

dengang var et landemærke, ikke Philæ. I slutningen af Mellemste Rige omtales i en liste over lokaliteter også en "by" ved navn Senmet.⁶

I 18. dynasti finder vi øen omtalt dels i en billedtekst fra dronning Hatshepsuts tid, som beskriver "Khnum der er på Elefantine og som står i spidsen for Biga",⁷ dels i den lidt senere Rekhmiras grav som tekst til en scene med skatteafregning (i naturallier) fra de forskellige provinser "begyndende med Elefantine og 'Biga-fæstningen' (*mnw snmt*)".⁸ At der var aktiviteter på øen på denne tid fremgår også af fundet af en granitstatue af Tuthmosis III og en siddende, hovedløs kolossalstatue, ligeledes af granit, af Amenhotep II, "elsket af Min, herre over Senmet". En statue af Sesostris III havde også fundet vej til øen. Alle blev set i nærheden af templet af tidlige rejsende som f.eks. Lepsius og Champollion, men deres videre skæbne er ukendt. På den sydøstlige side af øen findes der graffiti fra Nye Rige, bl.a. indhugget af Amenhotep III's vicekonge Mermose og hans vesir Ramose samt Tutankhamons vicekonge Huy, og på en lodret klippevæg på østsiden nær templet er der en større indskrift af prins Khaemwase, der mindes hans far, Ramesses II's regeringsjubilæer i år 30, 34 og 37, sammen med en indskrift af Psammetik I [fig. 3]. I nærheden skulle sidde en graffiti af Sethos II's vicekonge Messuy og, lidt sydli-

Fig. 4 Sakhmet som herskerinde over Biga (hieroglyfferne øverst til venstre danner ordet Senmet). Relief på højre stolpe af Nektanebo Is port i den 1. pylon. De græske graffiti er af denne type i oversættelse: “Jeg Ision, søn af Kalimachos, kom og tilbragte tiden med at tilbede vor frue Isis (på hvad der svarer til) d. 10. marts 44 f.Kr.” Foto LM.

gere, kong Apries' kartoucher. Til sammenligning findes der på Philæ slet ikke noget mur- og nagelfast, der er tidligere end 26. dynasti.

I græsk-romerske tekster anbringes Senmet i det første øvreægyptiske nome (provins), netop her ved grænsen. Fra Ptolemaios III's tid stammer endvidere et granitalter, også fundet på øen, viet til Hathor “herskerinde over Senmet” og “herskerinde over Abaton”.⁹

Templet

Templet, som ruinerne er de sidste rester af, lå på Bigas østkyst, umiddelbart overfor den vestvendte langside af Isis-templet på Philæ, hvor nu Hadrians port markerer nedgangen til en anløbsplads. Da templet på Biga først blev anlagt, var der dog endnu ingen port her. Tilbage på Biga står nu med fødderne i vand en væg af en forhal udsmykket af Ptolemaios XIII og, adskilt fra den af en gård, en port i en pylon fra Augustus' tid, begge rigt udsmykket med relieffer. Templet var viet til Osiris og Isis, men et væld af andre guder har også fået plads i billederne,¹⁰ ligesom Biga også ofte nævnes i Isis-templet på Philæ. For eksempel knyttes Sakhmet allerede under Nektanebo I til Biga som “herskerinde over Senmet” [fig. 4]. Templet var anlagt på en platform, der utvivlsomt skjuler resterne af en endnu ældre

bygning (på Blackmans tid var det ikke muligt at udforske detaljer i fundamentet, da det hele var ganske omsluttet af moderne cement). Oprindelig løb floden et lille stykke væk, og der lå et kajanlæg foran [fig. 5]. Lige bag templet rejser klippen sig. Her er der en del graffiti indkradset af besøgende på demotisk og græsk, men ingen af speciel interesse.¹¹ Pylonens fløje er forsvundet, men det meste af selve porten står tilbage. En anakronistisk bue over indgangen viser, at templet senere har fungeret som kirke. Ved forhallen stod fire søjler med blomsterkapitæler med en halvhøj mur imellem, som vi kender det fra andre ptolemæiske templer (Blackman så kun tre søjler, og den enes kapitæl var forsvundet) [fig. 6].

På “den ærværdige port, som Kongen af Øvre- og Nedreægypten, autokrator [...] gjorde for sin fader Osiris, store gud, herre over Abaton, og sin moder [Isis]” (som hieroglyfferne på den siger) forekommer henvisningen til Augustus mange gange i form af betegnelsen “autokrator” og “kaisaros”. I nogle tilfælde går indskrifterne ud over de sædvanlige formularer, og det er interessant at notere, hvad det er Augustus har fundet det vigtigt at tilføje om sig selv og sin rolle her nede ved Ægyptens sydlige grænse. På forsiden af den sydlige dørstolpe ofrer Augustus “alle lande i fred” (måske en hentydning

Fig. 5 Isis-templet på Philæ set fra Biga. Tegnet af David Roberts 1838, fra nettet.

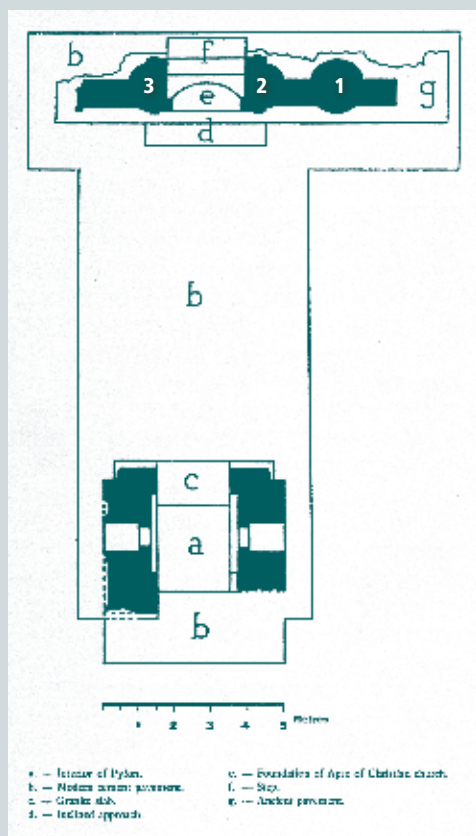

Fig. 6 Plan over templet på Biga. Fra Blackman, pl. I.

Fig. 7 Nilens kilder og Osiris' ba afbildet på nordvæggen i Hadrians port. Foto LM.

til hans Pax Romana?) til Horus og til en gudinde, som til gengæld siger: "Jeg gav kærlighed til dig blandt menneskene. De, der er på jorden, priser dig" med tilføjelsen: "Jeg priser dit kongedømme på jorden som et, der tilhører Isis' søn". Horus skænker kejseren "millioner af år". I en scene nedenunder ofrer han til Isis og Osiris, og Isis siger: "Jeg udvider dit landområde så langt som solens stråler rækker".¹² Horus erklærer andetsteds: "Jeg skænker dig styrke som mig selv, idet Din Majestæt er dit folks store overhoved."¹³ Målgruppen for kejserens propaganda må siges at have været begrænset, men den kan have en vis posthum effekt selv efter 2000 år.

De ægyptiske arkitekter har haft adgang til en skatkiste af motiver, som de kunne udsmykke de uendelige flader i deres byggerier med.¹⁴ Der har været et vist system i hvilke scener der blev anvendt til de forskellige rum, men ligesom kunstnerne dengang har haft en vis frihed til at vælge og blande, kan vi i dag tillade os at gå den modsatte vej og udpege emner, der kan illustrere forskellige koncepter. Augustus' eksperter har valgt og vraget i det ptolemæiske stof, som selv havde rod i ældre gods. Kejseren har næppe kunnet nå selv at sætte sig ind i den ægyptiske mytologis mange facetter.

I en bygning på Biga har man især lagt vægt på at understrege to ting: at Osiris' grav lå i nærheden, og at han derfor havde prioritet over alle andre, samt at det var her, at Nilen i kultisk henseende havde sit udspring. Dette sidste illustreres visuelt i et relief i Hadrians port på Philæ, som i usædvanlig detaljeret grad (ægypterne var ikke de store landskabsmalere) gengiver klippeøens form og grotten med kilden [fig. 7]. På toppen har en falk og en grib sat sig til rette. I grotten under de knudrede klipper sidder Hapi, gud for Nilens overflod, og hælder Nilvand ud af en krukke, omsluttet af en slange, der (næsten) bider sig selv i halen, hvilket minder om "ouroboros", der bl.a. repræsenterer en cyklisk evighed.¹⁵ Foran grotten sidder Osiris' ba i det hellige buskads, der voksede på Biga. Bag ham står Isis (her med kohoved) og rækker guden mælk. Hun er afbildet igen på den anden side ansigt til ansigt med ba'en, men denne gang med sit gamle hieroglyftegn på sit kvindehoved. Teksterne på Augustus' pylon (øst-siden af syd Stolpen) på Biga tager temaet op, hvor Hapi siger: "Kongen af Øvre- og Nedreægypten er kommet foran dig, oh Osiris, store gud, herre over Abaton, at han kan bringe dig Øvreægyptens Nil fra de to kilder på dens årstid, at han kan hælde op fra *h*s-krukkerne til din ka i ... Biga."¹⁶ Gudinden Satis (hustru til Khnum) siger, at hun er "den mægtige på Biga, der får Nilen til at komme ud af hans

(Khnums) grotte for at bringe liv til De To Lande.”¹⁷ Kejseren selv er garanteret herfor: “Jeg kommer frem fra grotten altid ved aftenstide, idet jeg værner Bigas steder mod fjenderne. Jeg går ind i Abaton og dvæler der til morgengry. Jeg skaber glæde blandt alt folk...”¹⁸

Blandt de ældre, ptolemæiske tekster i Biga-templet kan man bemærke en, der står som et vandret, ornamentalt bånd på en søjle uden medfølgende illustration. Den beskriver kongens handling: “Leve den perfekte (*nfr*) gud med de smukke (*n*) hænder med sistren, der musicerer (*ihy*) for sin moder (her Hathor), ifølge hvad hun ønsker, kong (etc.) Ptolemaios, elsket af Hathor den store, herskerinde over Biga.”¹⁹ Denne formulering minder slående om en anden, nedfældet tusind år tidligere: om Nefertiti siges det et sted, at hun er “den der beroliger Aton med den søde lyd af sine to hænder, mens hun er smuk (*n*) med de to sistrer”.²⁰

Man kunne måske forvente i et tempel i dette område at se flere henvisninger til myten om soløjet, Ras datter Hathor-Tefenet, der forvandler sig til en blodtørstig løvinde i den nubiske ørken, men som overtales til at vende hjem til det herlige Ægypten. Denne begivenhed fejres i hendes lille tempel på Philæ, og det ser ud som om historien om den formildede gudinde er blevet begrænset til denne bygning, som Augustus’ håndværkere netop var i gang med omkring det tidspunkt, hvor pylonen på Biga blev udsmykket. Tefenet, afbildet med løvehoved med solskive på, omtales en enkelt gang på vestsiden af syddørstolpen i pylonen Biga som den “store uræus på hans hoved, den kvindelige Ra (Rayt), der brænder hans fjender op med ilden fra sin mund”,²¹ og hun er også afbildet på indersiden, men uden nogen henvisning til den nubiske historie.²²

Der er andre henvisninger til Hathor på indersiden af søjle 1. Hendes billede i stort format følges af teksten “Hathor, store herskerinde på Biga”, og hun kaldes “*wšrt* (den stærke) i Dendera, med det skønne åsyn, den med de fire åsyn, stor i syden, mægtig i nord, hersker i øst og vest, Hathor den store, herskerinde over Biga.”²³ Kongen holder gudindens ene hånd, og med den anden rækker hun ham livets tegn. Sakhmet, løvinden, kan benytte sig af de samme tilnavne som Hathor og Tefenet og dermed i realiteten spille deres rolle. På den augustæiske port er hun “Sakhmet den store, herskerinde over flammen på Biga, Ras øje, diadem på hans pande, den store uræus på hans hoved”, og hendes blodtørstige aspekt erindres i en enkelt sæt-

Fig. 8 Isis og Neftys tilbeder Osiris i hans grav i buskadset, afbildet på sydvæggen i Hadrians port. Foto LM.

ning: “Du har bragt alle dine fjender til slagtehuset.” Thot er med i samme scene, og da han bl.a. kaldes “den der beroliger flammen i Biga ved sine glimrende udsagn”, er det nærliggende her at se en henvisning til hans mæglende rolle i historien om den fjerne gudinde.²⁴

Osirisgraven

På Biga lå det, der i teksterne kaldes *ḥt wʿbt*, “den rene høj”. På græsk fandtes der et ord, der for en græker måske har lydt noget lignende: *abaton*. Det betyder et sted, der er “ubetrædeligt”, og det er under denne betegnelse, at det oftest refereres til i faglitteraturen. Her på dette hellige sted opbevarede ifølge traditionen en Osiris-relikvie: hans venstre ben.

Templet ved bredden markerede begyndelsen på den processionsvej, der førte op til Osiris-graven [fig. 8]. Af ren og skær misundelse havde hans bror Seth begravet ham levende i en stenkiste og derefter, for at være på den sikre side, skåret ham i 16 eller flere stykker og spredt dem ud over hele landet. Plutarch (46-127 e.Kr.), der var noget tættere på begivenhederne, end vi er i dag, gav blandt utallige informationer om Isis og Osiris en forklaring på alle disse Osiris-grave:

Ifølge traditionen er resultatet af Osiris' partering, at der er mange sådanne Osiris-grave i Ægypten, for Isis afholdt en begravelse for hver del, når hun havde fundet en. Andre benægter dette og hævder, at hun fik figurer udført af ham, og disse fordelte hun mellem adskillige byer, mens hun foregav, at hun gav dem hans krop, for at han kunne modtage guddommelige æresbevisninger i et større antal byer, og også for, at hvis nu Typhon (Seth) skulle have held med at overmande Horus, ville han opgive forsøget på at finde den rigtige grav, når så mange blev udpeget for ham, alle under betegnelsen Osiris' grav.²⁵

Det var altså lykkedes hans sørgende hustru Isis at finde alle kropsdelene igen og ved magiens hjælp sætte dem sammen for i et kort øjeblik gøre ham funktionsdygtig nok til at avle en arving, Horus. De steder, hvor kropsdelene havde ligget, blev valfartssteder,²⁶ og historien om Osiris' død og genopstandelse blev fejret ved mysteriespil over hele landet, og på Biga var graven med det venstre ben blevet til et større anlæg. Det er der ikke længere noget tilbage af, men det er afbildet i Hadrians port på væggen modsat relieffet med Hapi i grotten [fig. 9]. Bygningen har en høj indgangsportal af den sædvanlige type, der leder ind til to rum, adskilt af døre, som efterhånden aftager i størrelse, hver med en vogter med en lang kniv. Inderst inde er et sanktuar, hvor Osiris

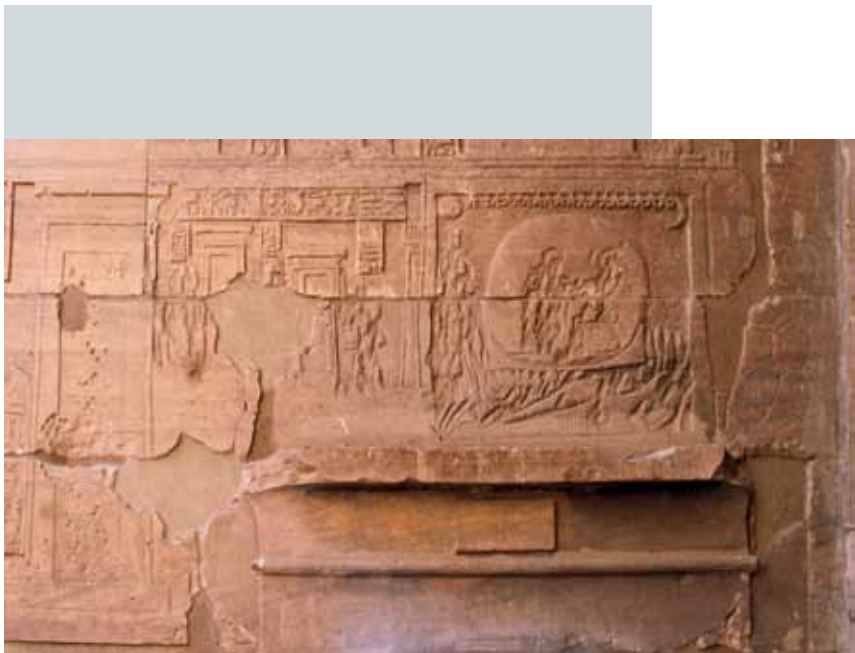

Fig. 9 Osiris' grav på Biga på sydvæggen i Hadrians port. Foto LM.

Fig. 10 "Farao over Biga" i Hathor-templet på Philæ. Foto Jan Raagaard.

Fig. 11 Abaton-dekretet i Hadrians port. Foto LM.

troner i en solskive, der er ved at stå op over horisonten. Foran ham, også vendt mod indgangen, sidder guden igen²⁷ i forynget udgave med hånden til munden som et barn, tilsyneladende med den blå krone på hovedet. Da barnet netop bærer denne krone, er det dog muligt, at det drejer sig om Horus i en særlig udgave. I Hathor-templet på Philæ findes der på den indre nordvæg af det første (lukkede) rum en fremstilling af Ptolemaios IV, der gennemborer en fjende foran en gud, der er iført den blå krone. Teksten siger, at han er "Farao over Senmet", som identificeres med Horus, der dræber sin faders fjender [fig. 10].²⁸ I sanktuaret på Biga som afbildet i Hadrians port ses også Isis, som står med ryggen mod sin husbond, vendt mod templets indgang. Hun er her ikke den aktive, men sammen med sin gemal modtager af præsternes ritualer. Loftet er smykket med stjerner anbragt mellem sol og måne. Bag bygningen knejser øens karakteristiske klippeformationer. Under sanktuaret ses en scene fra legenden, hvor en krokodille bringer Osiris' mumie til øen, svømmende hen over et farvand med lotusblomster (symbol på genfødsel). Det er Horus, der har forvandlet sig til en krokodille for at kunne hjælpe med at finde de kropsdele, som Seth havde kastet i floden.²⁹ En noget usandsynlig historie, eftersom han strengt taget endnu ikke var avlet på dette tidspunkt, men sådan er der så meget i ægyptisk religion...

Abaton-dekretet

Graven var omgærdet af regler og forbud. Disse er udspecificeret i "Abaton-dekretet", som det kaldes, der blev nedfældet i sten i gangen foran Hadrians port ved siden af billedet af Osiris' ba [fig. 11].³⁰ Ordlyden af dekretet er som følger (oversat fra Emerit):

Angående den rene ø, Osiris' og hans søster Isis' hellige guldområde er det dekretet desangående fra begyndelsen til gavn for Osiris, der strålede(?) i Theben:

At der ikke skal fattes mælk på dette hellige sted, hvor *menta*-buskadset er og den helligdom, hvor Osiris ligger begravet.

At der skal anbringes 365 offerborde i en rundkreds på dette sted med palmeblade lagt derpå, og at der aldrig skal fattes ofre der, og at der ej heller skal fattes vand.

Det guddommelige ritual skal udføres hver dag af den store *w^cb*-præst i hans månedlige tjeneste, og der skal ofres "kølighed" for Isis, herskerinde over Philæ hver dag.

Man må ikke slå på tromme (der) og ikke synge til harpe eller skalmøje.

Intet menneske må nogensinde betræde det. Ej heller

må nogen stor eller ringe betræde det. Endvidere må man ikke fange nogen fugle eller nogen fisk (i en afstand af x+) 40 alen mod syd, nord, vest, øst.

Og intet menneske må hæve røsten i den rene periode på de dage som Isis, herskerinde over den rene ø, tilbringer der siddende på sin trone, og når man udfører ofrene, nemlig hver tiende dag.

Man skal foranledige, at Isis, herskerinde over Philæ, sejler til Den Rene Ø på de tre festdage om bord på skibet ved navn [...].

Ra har underskrevet dette dekret.

Shu har underskrevet dette dekret.

Geb har underskrevet dette dekret

Det blev skrevet af Thot selv.

Det er passagen om de musikalske forbud, der har tiltrukket sig mest interesse. To af de tre instrumenter (den tøndeformede tromme og skalmejen) er ganske højlydte instrumenter, og en harpe kan også bibringes en vis styrke. Og så er der sangen, der foregår samtidig. I forbindelse med omtalen af høj-røstet adfærd synes det at være netop volumen, der kunne genere guden. At dømme efter de mange billeder af kvinder med rammetrommer, der findes i Isis-templet på Philæ, og de adskillige lejligheder, hvor man må forestille sig at disse trommer har været i anvendelse, og i betragtning af at afstanden til Osiris-graven er ganske kort, kan det dog have været andre forhold, der har gjort sig gældende, som f. eks. en os ubekendt detalje om de forbudte instrumenters materiale, eller noget helt tredje.

Historikeren Diodor (90-30 f.Kr.) har en endnu mere kulørt version om mordet på Osiris, og han har tydeligvis haft kendskab til en tidligere version af dekretet, og hvordan det fungerede i praksis.

Typhon (Seth) delte den dræbte mands krop i 26 dele og gav et stykke hver til en bande mordere, da han ønskede, at de skulle få del i besudlingen og følte, at han i dem ville have trofaste støtter og forsvarere for hans herredømme... Isis samlede alle delene sammen, undtagen hans kønsorganer, og da hun ønskede at hendes mands gravsted på den ene side skulle være hemmeligt og på den anden skulle æres af alle landets indbyggere, formede hun af krydderier og voks en menneskefigur omtrent på Osiris' højde.

Isis allierer sig derefter med præster fra de forskellige provinser, sværger dem til tavshed og med lidt god betaling oven i får hun dem til at begrave en del af figuren i deres hjemegn. Det er grunden til, at Osiris

tilbedes på så mange steder. Men andre siger, at både Isis og Osiris ligger begravet på grænsen mellem Ægypten og Æthiopien (Nubien), nærmere bestemt på Philæ, også kaldet Den Hellige Mark.

Som bevis på dette udpeger de levn, der stadig findes på denne ø, både den grav, der blev bygget til Osiris, som æres i fællig af alle Ægyptens præster, og de 360 offerskåle, der er anbragt omkring den; for præsterne, der står for disse skåle, fylder dem hver dag med mælk og synger imens en klagesang, hvor de påkalder gudernes navne. Det er af den årsag, at rejsende ikke har lov til at sætte deres ben på øen. Alle indbyggerne i Theben-området, der er den ældste del af Ægypten, anser det som den kraftigste ed, når en mand sværger "ved Osiris, der dvæler i Philæ."³¹

Isis' sejlads

På nordsiden af det vestlige tårn af den første pylon i Isis-templet på Philæ står der øverst oppe en tekstlinje, der definerer templets funktion og relaterer det til Biga:

Dette Ras skønne (*nfr*) sted i Nubierlandet, Isis den livgivendes store gemak, det "tilsynekomstgemak", hvor den store Hathor viste sig, da hun kom fra Nubien... "Landets Begyndelse" kalder man det, det sted, hvor Osiris bliver begravet, når hans billede bringes ud af søsterens hus og hans lig smykkes i Vesten på den hellige klippe på Abaton. Hver 10. dag tager Iwnit (Isis) derhen og gyder vand på hans mumie på den høje klippe. Horus fra Edfu betræder det for at fælde hans fjender i sin løveskikkelse, stor af kraft. Sakhmet betræder jorden på Abaton og renser sine lemmer på denne ø – derfor kalder man den "den rene ø". Det er det helligste sted i Ægypten, Osiris' første (sted), Wennufer blandt de salige. "Gå did, thi intet ligner det, fortøj der, thi intet er som det." Hun (Isis) vender sig i fred mod Abaton og hviler på dens ka's trone. Måtte hun beskytte sin elskede søn kong Ptolemaios på Horus' trone i spidsen for de levende for evigt.³²

Hver tiende dag året igennem og ved særlige fester kom Isis i form af sit kultbillede sejlen fra sit tempel på Philæ og blev båret i procession op til sin mands symbolske grav – en stor begivenhed i området.³³ Her skulle Isis udføre ritualer for Osiris' mumie oppe på klippen med mælk og mad og skænke vand for hans ba. Den ægyptiske uge bestod af 10 dage, og netop en gang om ugen begav Isis sig fra sit store tempel på Philæ til sin afdøde mands grav

Fig. 12 Isis' sejlads, afbildet på bagsiden af Isis-templets 1. pylon. Nederst t.v brænder Ptolemaios XIII røgelse for at få gudinden og hendes klæder til at dufte skønt og "op-løfte hendes hjerte med dens skønhed (*nfrw*)". Foto LM.

Fig. 13 Osiris' hovedløse lig i taghelligdommen i Isis-templet. Fra Hölbl, fig. 101.

på Biga [fig. 12].³⁴ I dekretet nævnes det indirekte som en regelmæssigt tilbagevendende begivenhed, men det fylder en del mere i Isis-templets udsmykning og tekster, ud over det ovennævnte f. eks. i en hymne i mammisiet (ved norddøren i østvæggen):

Så længe himlen hviler på sine støtter,
og jorden på sine fundamenter(?),
drager Isis, den livgivende, ud fra sit hus
hver 10. dag uden ophør.

Så længe Ra stråler om dagen,
og månen lyser om natten,
vil "den kølige" skænke et drikoffer til sin broder
og for altid ofre til hans ba.

Og i en indskrift på sydsiden af den 2. pylon:

Hver 10. dag stråler Isis, den livgivende, fra sit hus,
alle hendes præster bereder vejen for hende.
Hun stiger op i den skønne båd
for at tage over til Abaton,
til sin broder Osiris' hellige sted
for at fuldbringe et offer til hans ka
og holde hans sjæl i live
ud over alle de sjæle, der er ved hans side.³⁵

Mælken fra den hellige ko optræder hyppigt i teksterne, og det er glimrende illustreret i scenen i Hadrians port, hvor Isis selv har kohovede (jf. fig. 7). Hun er den livgivende Isis, herskerinde over Abaton. Selv om teksten taler om vand, viser hendes armstilling, at der er tale om en mælkekrukke.

En særlig fest fandt sted en gang om året, hvor Osiris' begravelse blev mindet.³⁶ Første akt, der omhandlede erindringen om gudens balsamering, foregik på Philæ på Isis-templets tag, hvor der ligesom f. eks. i templet i Dendera var bygget særlige faciliteter med relieffer, der forevige de hemmelige ritualer omkring gudens genfødsel. Herunder blev der formet en lav kasse af form som en mumie, hvori der blev lagt en blanding af sand og sædekorn. Dette blev bestænket med vand og viklet ind i bandager, hvorefter naturen gjorde sit, og kornet ville bryde frem som blege spirer i mørket. Detaljerne er beskrevet i tekster i Dendera, mens taghelligdommen på Philæ har nogle illustrationer og korte overskrifter. Et usædvanligt billede viser Osiris' endnu ikke balsamerede, hovedløse krop. Ud af det venstre ben springer Nilens to kilder [fig. 13]. Meget passende er det her gudinden Sopdu, der i to udgaver holder øje, for hun personificerede hundestjernen Sirius (Sothis), hvis opgang ved første morgengry varslede oversvømmelsens komme.

Fig. 14 En gud i eget fartøj på vej til Biga på arkitrav i Isis-templet på Philæ. Foto Jan Raagaard.

På Biga blev Isis' og Osiris' kapeller gjort rede. Vi kender detaljerne fra indskrifter på indersiden af den ptolemæiske port til søjlehallen i templet. Horus fra Edfu udtaler her:

Ren er naos tilhørende Osiris herre over Abaton, rent er hans tempel, rent er hans palads, rent er hans trone, rent er hans kapel, rene er hans amuletter, rene er hans bandager, ren er hans halskrave, ren er hans krop, rene er præsterne, der bærer ham...

Om Isis siger Thot fra Hermopolis:

Rene er hendes folk, rent er naos, rene er hendes knogler, rene er hendes lemmer, rene er hendes to fingre(?), ren er hendes krop, rent er det der tilhører hende, rene er hendes ornamenter, rent er hendes hus... ren er enhver vej hun rejser ad.³⁷

Når mumien var rede, kom et mellemspil med den festlige procession til graven. Alle guderne var med, og for at krydse det smalle stræde til Biga steg de hver især op i deres eget fartøj – således er det i

NOTER

- 1 På en DÆS-rejse i oktober 2012 lykkedes det at få en motorbåd til at sejle rundt om Biga. To officielt udseende personer havde lagt til ved templet i en lille båd, og det var ikke muligt at komme tæt nok på til at fotografere reliefferne. Det var faktisk forbudt overhovedet at være der, og vi fandt en grund til dette, da vi sejlede væk, for motorbåden satte sig godt og grundigt fast på et skær under vandet. Ruinerne går nu under navnet *il ma'abad il-qadîma* ("det gamle tempel"). Det er ellers en smuk tur rundt om øen med blandet vegetation i vandkanten og flere fugle, der tydeligvis ikke er vant til at blive forstyrret.
- 2 Se indledningsvis E. Winter, 'Biga' i *Lexikon der Ägyptologie* I, 1973, kol. 792-3 og for bibliografi B. Porter og R.L.B. Moss, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings* VII, Oxford 1962, s. 255-258.
- 3 A. M. Blackman, *The Temple of Bîgeh*, Cairo 1915; <http://archive.org/details/templeofbgeh00blacuoft>
- 4 *Urkunden des ägyptischen Altertums* VII, 6, 11.
- 5 W.K. Simpson (red.), *The Literature of Ancient Egypt*, 2003, s. 47 (l. 8-10). Jf. dansk oversættelse af Annette Lerstrup i *Papyrus* 19/2, 1999, s. 10-16.
- 6 A.H. Gardiner, *Ancient Egyptian Onomastika*, Oxford 1947, pl. X, l. 12 (nr. 314 i tekstbindet). Senmet står med rødt som det første ord efter overskriften til afsnittet ("byer"), der også står med rødt. Ægypterne brugte altid syd som udgangspunkt.
- 7 TT 73: T. Säve-Söderbergh, *Four Eighteenth Dynasty Tombs*, 1957, s. 4, pl. II.
- 8 TT 100: N. de G. Davies, *The Tomb of Rekh-mi-Re' at Thebes*, 1943, I, s. 33, II, pl. 29, 1.
- 9 Se henvisninger til inventar og graffiti i Porter og Moss, *op. cit.* For Abaton se nedenfor.
- 10 E. Winter, 'Wem war der Tempel von Bigge geweiht?', *Studia Aegyptiaca* 1, 1974, s. 399-406.
- 11 Kopieret og oversat af F.L.I. Griffith i Blackman, *op. cit.*, s. 47-49.
- 12 Disse citater står hos Blackman, *op. cit.*, s. 3-4.
- 13 Blackman, *op. cit.*, s. 17.
- 14 Se bl.a. E. Vassilika, *The Ptolemaic Temple at Philæ* (OLA 34), 1989.
- 15 L. Kákosy, 'Uroboros', *Lexikon der Ägyptologie* VI, 1986, kol. 886-893.
- 16 Blackman, *op. cit.*, s. 6, pl. V og VI.
- 17 Blackman, *op. cit.*, s. 12.
- 18 Blackman, *op. cit.*, s. 9, pl. VIII.
- 19 Søjle 1, østside, øverste vandrette tekstfelt under Hathor-emblemet (Blackman, *op. cit.*, s. 24, pl. XXI).

hvert fald illustreret på arkitraverne højt oppe under loftet i søjlehallen i Isis-templet på Philæ [fig. 14]. Også i templet på Biga er der minder om disse mærkedage:

Himlen fester, jorden glæder sig..., sandhedens sted fryder sig, Abaton jubler, Biga er himmelfalden. Hvad angår indbyggerne på Philæ er de lykkelige, når Isis slår sig ned i sin helligdom...³⁸

Som afslutning kan vi låne en tekst fra østsiden af søjle 3, der lyder:

Abaton, Biga, Edfu, Theben, Dendera, Memfis for evig og altid! Triumferende er solguden i sin skive, gudernes fyrste, over sine fjender! Triumferende er Osiris, måneguden Thot, gudernes fyrste, over sine modstandere!³⁹

Vi kan få en ide om ritualerne ved graven i det nederste tekstbånd på Biga-siden af sanktuaret i Philæ. Her er stemningen anderledes højtidelig, ja næsten intim, og vi må ihukomme Abaton-dekretets forskrifter om rolig adfærd:

Hun (Isis) tager derover i fred, hun kommer i fred, hun betræder Biga i lykke og helse. Se, hun kommer, hendes arme bærer "det kølige", hendes hænder madofre. Hun kalder på sin broder Osiris, og hans ba kommer frem ved hendes stemme. Han tager det fra hende, og hans hjerte glæder sig, han priser hende for ceremonierne, og han elsker hende for hendes udseende, han jubler over hendes munds udsagn. Derpå vender hun hjem til sit prægtige hus.⁴⁰

Kongen ville være med denne lejlighed, for i forhallen på Biga er han afbildet, mens han tilbæder guden om morgenen, ved middagstid og om aftenen,⁴¹ og ligeledes ses han (Ptolemaios XIII), idet han træder ud af paladsets dør, en klassisk scene, der kendes fra bl.a. Nektanebos "kiosk" på Philæ og Ramesses III forgård i Medinet Habu. De er alle på vej et sted hen, nemlig til et tempel. At det her netop var templet på Biga sandsynliggøres af, at det er her vi har fremstillingen, men også af den supplerende tekst om Augustus på pylonen, citeret ovenfor, hvor det siges at han (i hvert fald i princippet) går ind og ud af grotten og dermed, på sin vej, af templet.

20 N. de G. Davies, *The Rock Tombs of El-Amarna* VI, pl. 25 (kol. 21–23, upper). For oversættelsen se L. Manniche, 'The cultic significance of the sistrum in the Amarna Period', *Fs. Naguib Kanawati*, Cairo 2010, s.15.

21 Blackman, *op. cit.*, s. 19, pl. XVI.

22 Blackman, *op. cit.*, s. 5, pl. V.

23 Blackman, *op. cit.*, s. 30, pl. XXV. For dette aspekt af Hathor se P. Derchain, *Hathor Quadrifrons*, Istanbul 1972.

24 Citaterne står i Blackman, *op. cit.*, s. 18.

25 J.G. Griffiths, *De Iside et Osiride* (Cambridge 1979), 18.

26 L. Manniche, 'Osiris-grave og Osiris-mysterier', *Papyrus* 19/1, 1999, s. 3-15.

27 Således G. Hölbl, *Altägypten im Römischen Reich* II, Mainz am Rhein 2004, s. 97 til fig. 130.

28 K. Sethe i *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 47, 1910, s. 166. Teksten blev kopieret af Lepsius *LD Text* iv, 169 (se <http://edoc3.bibliothek.uni-halle.de/lepsiustextb.html>) og figuren tegnet af Champollion (*Monuments* I 91 bis med en afvigende tekst "den store gud, der er i Abaton" efter gudens navn). Se også Winter, 'Bigga' i *LdÄ* I, kol. 792-3, som hæfter sig ved, at man ofte (ligesom i fig. 10) dræber mennesker foran ham, ja ligefrem bringer ham menneskeofre...

29 H. Junker, *Das Götterdekret über das Abaton*, Berlin 1913, s. 43.

30 Junker, *Götterdekret*; S. Emerit, 'Apropos de l'origine des interdits musicaux dans l'Égypte ancienne', *BIFAO* 102, s. 189-210. Se yderligere E. Winter, 'Abaton' i *Lexikon der Ägyptologie*, I, 1972, kol. 1-2. Der findes en lignende tekst på en søjle i templet i Esna (se Emerit s. 191-192). Her er skalmejen erstattet af en lige så højlydt trompet – hvilket igen har en parallel i en tekst i templet i Kom Ombo og i græske tekster (se Emerit, s. 192-194).

31 Diodorus Siculus I, 21-22.

32 Fra H. Junker, *Der grosse Pylon des Tempels der Isis in Philä*, Wien 1958, s. 45-47.

33 Junker, *Götterdekret*, s. 54-57.

34 Afbildet på bagsiden af vestårnet af den 1. pylon, se Junker, *Der grosse Pylon*, pl. 28. Hathors båd står ved siden af.

35 Junker, *Götterdekret*, s. 55.

36 Junker, *Götterdekret*, s. 57-58.

37 Blackman, *op. cit.* s. 45 og 46.

38 Søjle 2: Blackman, *op. cit.* s. 27, pl. XIX, XXXIV.

39 Blackman, *op. cit.* s. 27.

40 Junker, *Götterdekret*, s. 56.

41 Blackman, *op. cit.*, s. 37, pl. 39.

Kongen på rejse

Fredrik Hagen

I skandinavisk historie har vores konger, ligesom de fleste monarker før moderne tid, jævnligt rejst rundt i deres riger omgivet af en klynge af hoffolk, tjenere, kokke, soldater og andre ledsagere. De overnattede enten på slotte eller i fæstninger, der tilhørte dem selv, deres vasaller eller andre magtfulde personer, eller de kunne, alt efter lejligheden, slå sig ned i mere beskedne jagthytter eller på kongsgårde. Sådanne rejser tjente forskellige formål: De gav statsoverhovedet mulighed for at udøve lov og orden og modtage undersåtter med forskellige andragender i deres eget miljø; de satte ham i stand til at holde et godt øje med sine repræsentanter over hele landet, hvis pligter ofte inkluderede skatteinddrivning på hans vegne; og ikke mindst gav de mulighed for at fordele udgiften til at køre den kongelige husholdning blandt dem, der stod i gæld til ham.

Dette regeringsmønster har af indlysende årsager en parallel i mange samfund i mange forskellige perioder: Ethvert monarki afhænger af kontrol og udøvelsen af kongens magt over et stort område. De praktiske ting omkring regeringsførelse, logistikken i skatteinddrivelse og undersåtters adgang til kon-

Fig. 1 En båd så fornem som denne, afbildet i Merneiths grav i Sak-kara fra slutningen af det 18. dynasti, kan kun have tilhørt kongen og have transporteret ham rundt i riget. Foto LM.

gen – alt dette er sager, der angår et statsoverhoved. Svaret på disse problemer er ofte slående ens i forskellige kulturer og tider, hvilket giver mulighed for interessante sammenligninger. En sådant tværkulturel undersøgelse af antropologen Clifford Geertz omhandler for eksempel kongelige rundrejser i England under dronning Elizabeth I, Java i det 14. århundrede og Marocco i det 19.¹ Et af Geertz' hovedpunkter var, at selv om der var variationer i den form, disse rejser antog, var mange af de underliggende sociale mekanismer de samme. De fleste europæiske lande har haft denne slags regering, et såkaldt rejsende kongedømme (*Reisekönigtum* på tysk), i større eller mindre grad, men som Geertz viste, er det langt fra udelukkende et europæisk fænomen.

Det spørgsmål, jeg ønsker at tage op her, er i hvilket omfang et lignende regeringsmønster fandtes i Ægypten. Her behandler jeg primært Nye Rige, da det er den periode, hvor jeg har bedst kendskab til de primære kilder, men en analyse af senere perioder ville også frembringe relevant materiale. Der er

foretaget en del forskning i konger og kongens rolle i det gamle Ægypten, men størstedelen omhandler mere abstrakte aspekter som religion, ideologi og magtstruktur end de praktiske forhold omkring, hvad en konge foretager sig hver dag.² Det er dels på grund af de eksisterende kilder og de aspekter af kongegerningen, som de mest indlysende relaterer sig til, dels måske fordi forskere har været uvillige til at diskutere emner, hvor der er forholdsvis lidt direkte dokumentation. Jeg indrømmer gerne, at den regeringsmodel, jeg fremlægger, kun i begrænset omfang bygger på utvetydige kilder, men jeg tror, at der er nok til at foreslå et mønster i kongelige rejser [fig. 1].

Kongen og hoffet på farten

Hvad angår kongelige paladser er der rigeligt arkæologisk materiale, men fra et begrænset antal områder på denne tid: Amenhotep III's palads i Malqata, adskillige paladser til Akhenaton og hans familie i Amarna, ramessidekongernes store residens i Deltaet, Merenptahs palads i Memfis, Nye Rige-kongernes palads i Gurob, og adskillige andre.³ Det er

ofte vanskeligt at få klarhed over, hvor mange paladser en given konge havde, og hvor de lå, men det er formodentlig ikke nogen overdrivelse at sige, at de fleste konger ville have haft adskillige residenser til deres rådighed over hele landet. Til trods for, at de primært var bygget af forgængelige, soltørrede mursten, var nogle af dem i brug gennem flere generationer: For eksempel havde et af Tuthmosis Is paladser en forvalter under Tuthmosis III; dets vingårde forsynede Amarna med vin under Akhenaton; og både Tutankhamon og Sethos I er registreret som beboere – sidstnævnte mere end 200 år efter at grundlæggeren af det oprindelige palads var afdøet ved døden.⁴ Men selv en ganske komplet, arkæologisk registrering af kongelige paladser og hytter – hvilket i praksis er en umulighed – ville højst kunne vise hvilke muligheder, der var for rejser, ikke den aktuelle praksis.

I løbet af Ny Rige er der kun begrænset bevis for den ægyptiske konge og hans hofs rejsevaner, og det meste er indirekte, dvs. at hvis de overhovedet findes, forekommer henvisninger til rejser kun *en passant*. For eksempel er udsagn fra embedsmænd, der siger, at de fulgte kongen på alle hans rejser, en klische i selvbiografiske indskrifter, og en af de mest almindelige betegnelser for en højtstående person er "Horus' følgesvend" eller "kongens følgesvend". Men i hvilket omfang skal dette tages bogstaveligt? Mindre tvetydig er måske den berømte juridiske papyrus i Turin, et dokument der omhandler mordforsøget på Ramesses III, hvor flere af de anklagede embedsmænd opregnes med deres titler med tilføjesen "der følger", formodentlig for at identificere dem som medlemmer af kongens rejsende husholdning i modsætning til embedsmænd med de samme titler, der var bundet til specifikke paladser eller residenser.⁵

Man kan få et vist mål af oplysninger om logistikken omkring kongens og hoffets ankomst fra et ramessidisk brevforlæg, hvor modtageren instrueres i at forberede kongens ankomst til nogle uspecificerede "fortøjningssteder" langs Nilen. I brevet fokuseres der især på de praktiske forhold omkring kongens besøg, hvor meget og hvilken type brød, der skal forberedes (mere end 9000 brød), kager og kiks (over 20.000), store mængder tørret kød, mælk og fløde, frugt og grønsager, honning og olie, oksekød, kylling og fisk, og så fremdeles. Dette skal serveres af nogen, og brevet hjælper med at opregne de forskellige tjenende ånder, der skal være til stede lige fra unge "mundskænke", vaskede og klædt i deres bedste tøj, til slaver fra Nubien og Syrien-Palæstina, der skulle bemande vifterne og beskytte kongen

Fig. 2 Et eksempel på Tuthmosis III's annaler i Karnak-templet. Foto LM.

mod solen. Modelbrevet har måske, måske ikke et forlæg i et rigtigt brev, men det virker bestemt realistisk både mht. mængden af mad, der skal indtages og den luksuriøse livsstil, det beskriver, hvilket bekræftes af overleverede papyri med regnskaber fra et af Sethos Is besøg i Memfis.⁶ De, der rejste med kongen, drog fordel af denne luksus, og som en embedsmand fra 18. dynasti udtrykte det: "Hvor lykkelig er den, der følger herskeren: han holder fest hver dag."⁷

Kongelige annaler

Alt det ovenfor omtalte materiale giver oplysninger om de omstændigheder, der var knyttet til ægyptiske kongers rejser, men intet af det røber detaljer om, hvor og hvor ofte de rejste. Faktisk findes der kun to tekst kategorier, der kan forsyne os med de relevante data: kongelige annaler og administrative tekster fra den kongelige husholdning. Kongelige

annaler, dvs. tekster der registrerer kongens aktiviteter, har overlevet ganske godt, fordi de undertiden blev indhugget i sten. Selv om de ofte dækker en lang periode, undertiden flere år, er de imidlertid affattet på en sådan måde, at de sjældent giver detaljer i særlig høj grad. Tuthmosis III's berømte annaler er sammen med Amenhotep II's et godt eksempel: De præsenterer detaljerede beretninger om militære aktiviteter og det deraf følgende krigsbytte, men de udelader stort set alle kongelige gøremål, der drejer sig om andre sider af kongedømmet – de var aldrig tænkt som et omfattende overblik over, hvad kongen foretog sig i den periode, de dækker [fig. 2].⁸ En undtagelse til denne meget smalle interessesfære er Amenemhet II's annaler fra det tidlige Mellemste Rige.⁹ Disse dækker kun omkring to år af hans regering (i deres nuværende stand), men de har et bredere sigte end de fleste annaler fra Nye Rige og muliggør en delvis rekonstruktion af kongens rejserute i den periode. Hvis de fleste begivenheder involverede kongen personligt, således som det almindeligvis opfattes, ser han ud til at have rejst ofte: fra Armant, Theben og Tod i syd via det 19. øvreægyptiske nome og det vestlige Delta (Wadi Natrun) til Horusvejene i det østlige Delta – hvilket vil sige over det meste af Ægypten i løbet af et år. Mod slutningen af dette første år beskriver indskriften "kongens ophold i paladset Senwosrets Sø i det sydlige Fayum", hvor han deltog i de ideologisk og symbolsk ladede jagt- og fiskeriaktiviteter. Vi har ingen lignende indskrifter fra Ny Rige, men det billede, de tegner, har næppe udelukkende været et fænomen fra Mellemste Rige.

Kongens opholdssted i administrative papyri

Den anden tekstkategori, der kunne skaffe de nødvendige oplysninger, udgøres af administrative papyri, der omhandler den kongelige husholdning. Det er usædvanligt at disse – ligesom de fleste papyrusdokumenter – overhovedet er bevaret, men der findes faktisk et par manuskriptsamlinger, der rummer relevante, om end fragmentariske, data. Det, der er

Fig. 3 Del af Sethos Is rejserute i det andet og tredje år af hans regering ifølge regnskaberne fra den kongelige husholdning i Memfis.

DATO	KONGENS OPHOLDSSTED	DOKUMENT
År 2, <i>shomu</i> 4, dag 23	Memfis, "Aakheperkaras hus"	P. BN 206, I.1–3
År 2, <i>akhet</i> 1, dag 2	Memfis, "Aakheperkaras hus"	P. BN 204, III.1
(År 2), <i>akhet</i> 1, dag 3	Memfis (unspecificeret)	P. BN 204, III.6
(År 2), <i>akhet</i> 1, dag 4	Memfis (unspecificeret)	P. BN 204, III.10
(År 2), <i>akhet</i> 1, dag 7	"på ekskursion i det østlige område"	P. BN 206, II.1
(År 2), <i>akhet</i> 3, dag 7	"på ekskursion i det nordlige område"	P. BN 205, 16–18
År 2, <i>peret</i> 2, dag 16	"i Ras Heliopolis"	P. BN 209, verso IV.1
År 3, <i>shomu</i> 1, dag 17	"i Ras Heliopolis"	P. BN 211, 1

Fig. 4

Sethos I på udlandsrejse efter cedertræ i Libanon, afbildet i Karnak. Foto LM.

af betydning her er, at sådanne dokumenter ofte noterer, hvor kongen befinder sig som del af den gængse dateringsformular: "År 2 under Sethos I, 4. måned af *shomu*, dag 23: Man (kongen) var i Memfis i Aakheperkaras hus (Tuthmosis Is)." Ved at sammenholde sådanne henvisninger kan man, hvis de omtalte dokumenter dækker en tilstrækkelig lang periode og stort set er komplette (stort hvis!), opbygge et delvis billede af kongens bevægelser.

Den første sådanne papyrussamling er et sæt regnskaber fra et besøg, Sethos I aflagde i Memfis, hvor et vist antal papyri registrerer den lokale indsamling af korn og derpå følgende bagning for at brødføde kongen og hans hof.¹⁰ Det udgør ikke et komplet arkiv, men det, der har overlevet, er ganske godt bevaret, og det rummer datoer spredt ud over omkring ti måneder. Opsat i en tabel ser datoer og lokaliteter ud som i **fig. 3**.

Tabellen giver ikke et komplet overblik over kongens rejser, men de viser dog, at han hyppigt rejste

rundt i Delta-regionen: Memfis, Heliopolis og to "ekskursioner" i henholdsvis nord og øst [**fig. 4**]. Selv om vi ikke kan anslå, hvor længe disse ture varede (fordi vi kun har en vilkårlig side af arkivet), er det værd at bemærke den gentagne omtale af, hvor kongen befandt sig. Det var tydeligvis magtpåliggende for skriverne at holde styr på dette, og af indlysende grunde: Hans og hoffets tilstedeværelse havde stor indflydelse på de nødvendige ressourcer og på det påkrævede aktivitetsniveau i de lokale bagerier.

Den anden samling administrative papyri fra en kongelig husholdning består af paladsoptegnelser fra Kom Medinet Gurob i Fayum.¹¹ Disse rummer sider af paladsets daglige journal, og også her inkluderer skriverne jævnligt kongens opholdssted i deres dateringsformular. Ligesom det er tilfældet med optegnelserne fra Memfis, er Gurob-journalen ufuldstændig, men datoerne er her tættere sammen, og man kan rekonstruere en i det mindste delvis

DATO	KONGENS OPHOLDSSTED	DOKUMENT
År 2, <i>akhet</i> 3, dag 17	Memfis, "Sethos IIs hus"	P. UC 32784, II.11
År 2, <i>peret</i> 1, dag 10	Piramesse, "Ramesses Meryamuns hus"	P. UC 32784, verso Ib.1
År 2, <i>peret</i> 1, dag 11	Piramesse, "Ramesses Meryamuns hus"	P. UC 32784, verso Ib.6
[mangler]	Piramesse, "Ramesses Meryamuns hus"	P. UC 32786, verso I.3
[mangler]	Piramesse, "Ramesses Meryamuns hus"	P. UC 32792, recto 1

oversigt over Sethos IIs rejser i år 2 af hans regering [fig. 5-6]. Atter rejser regenten rundt i Delta-regionen, hvor han primært bor i Piramesse, den tids politiske hovedstad.

Endelig findes der en tredje gruppe kilder, et sæt papyri, der udgør en daglig rapport om et gravbyggeri i Sakkara, hvor en general May, der levede under Ramesses III, var ved at få bygget sit endelige hvilested.¹² Papyri'erne, hvoraf ikke alle er publiceret, blev fundet i en mastaba fra Gamle Rige, der formodentlig blev anvendt som læskur af skriveren af dokumenterne. I journalen, der er en skatkiste af oplysninger for enhver der ønsker at få begreb om gravbygning i Ægypten i Ny Rige, daterer skriveren de forskellige poster ved at bruge den gængse formular med yderligere oplysninger om konges opholdssted [fig. 7].

Fig. 5 Delvis bevaret rejserute for Sethos II i hans andet regeringsår ifølge paladsjournalerne i Gurob.

Ved første øjekast ser dette lidt mærkeligt ud – det er ikke som de ovenfor nævnte et arkiv, der omhandler en kongelig institution, men ved nærmere undersøgelse viser det sig, at selv om dette ikke er et kongeligt projekt i snævraste forstand, synes kongen dog at være involveret på et eller andet plan. Fragmenter af journalen rummer udkast til et brev adresseret til kongen selv, så vel som henvisninger til kongelige midler og institutioner, og general May synes at have haft nære bånd til kongen – han var bl.a. "viftebærer på kongens højre side".¹³ Posterens primære interesse ligger ikke i, at de dokumenterer kongens bevægelser (i alle tilfælde siges han at opholde sig i Piramesse), men at de bekræfter indtrykket af en standardiseret procedure: Skrivere involveret i kongelige institutioner, eller i projekter hvor kongen var tæt knyttet til de anvendte midler, noterede kongens opholdssted som del af deres dateringsformular.

Fig. 6 Et uddrag af en papyrus (UC 32784) fra paladsarkivet i Gurob, med eksempler på dateringsformler hvor man noterer kongens (Sethos IIs) opholdssted. © Petrie Museum of Egyptian Archaeology.

DATO	KONGENS OPHOLDSSTED	DOKUMENT
År 15 (4 <i>peret</i> , dag 5 or 6)	Piramesse, "Ramesses Meryamuns hus"	P. Cairo JdE 52002, 3–4
År 15, 4 <i>peret</i> , dag 14	Piramesse, "Ramesses Meryamuns hus"	P. Cairo JdE 52002, verso 1
År 15, 1 <i>shomu</i> , dag 9	Piramesse, "Ramesses Meryamuns hus"	P. Cairo JdE 52003, 1
År 16 (uspecificeret dato: måske 3 <i>akhet</i>)	Piramesse, "Ramesses Meryamuns hus, han der oplyser Iunu (Heliopolis)"	P. MMA 3569 + Vienna 3934/3937 + 9352, 1.A1–3

Selv om der ikke er mange eksempler (dokumenter af denne art overlever sjældent), er praksis uændret blandt kongelige skrivere i flere hundrede år, fra Amenhotep III til Ramesses III.¹⁴ Den mest plausible forklaring på denne vane hos skriverne er, at det på den ene side havde praktisk betydning og på den anden, at man ikke bare kunne tage som givet, at kongen befandt sig i hovedstaden. Dette har betydning ikke blot for diskussioner om, hvor hoved-

Fig. 7

Journal med angivelser af Ramesses III's ophold i Piramesse i år 15 og 16.

staden var på et givent tidspunkt (hvilket er et spørgsmål om definition: hvad er en oldægyptisk hovedstad?), men også for det kommunikationsnetværk, som denne praksis forudsætter. For at kunne notere kongens opholdssted med et vist mål af sikkerhed må de forskellige institutioner og paladser have behov for at blive løbende informeret, formodentlig pr. brev, om hans bevægelser. Breve overlever aldrig i tilstrækkeligt omfang til at vise, at et

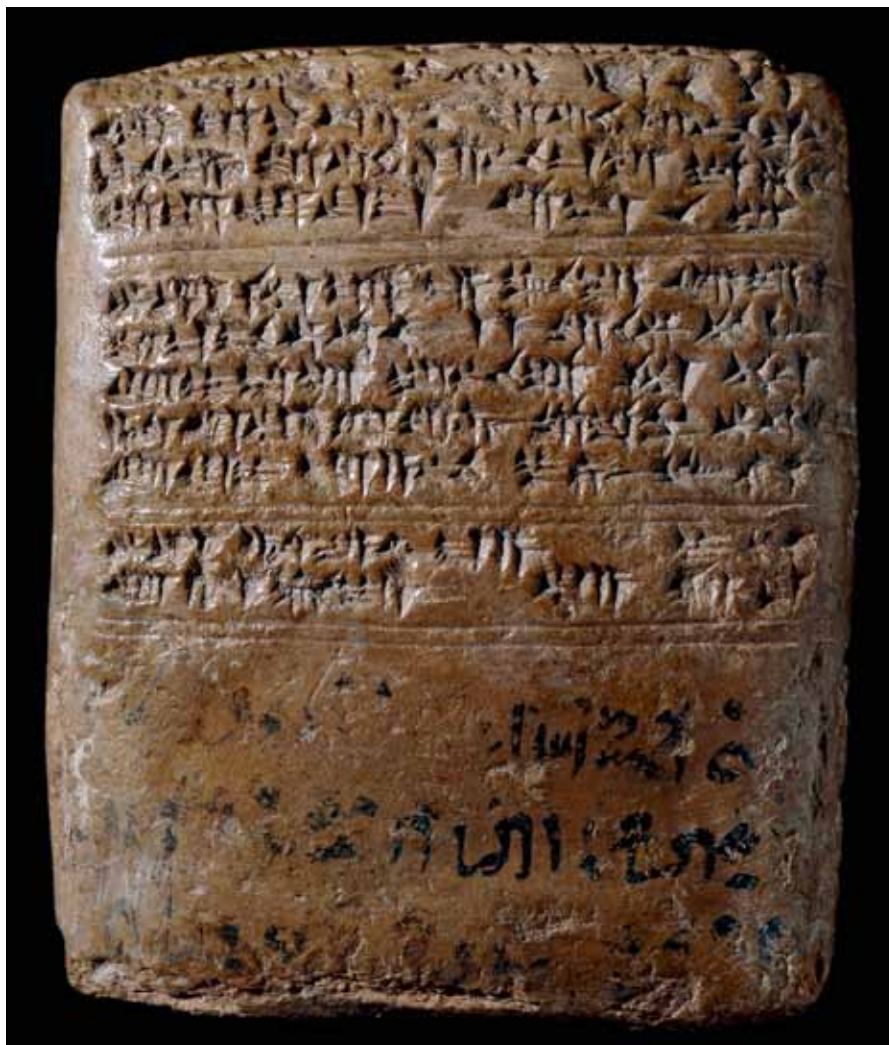

Fig. 8 En

kileskrifttavle fra Amarna med den ældste kendte dateringsformel hvor kongens opholdssted nævnes (BM E29793 = EA 27), et brev fra kongen af Mitanni til Amenhotep III. Formlen er skrevet med sort blæk under selve brevet og beskriver, hvornår brevet blev modtaget af kongens embedsmænd. Fra British Museums hjemmeside © The Trustees of the British Museum.

sådant netværk eksisterede (vi har ikke et eneste brevarkiv fra en ægyptisk konge med undtagelse af den udenlandske korrespondance fra Amenhotep III og Akhenaton fra Amarna [fig. 8]), men der kan ligge en parallel i den måde kornpramme på vej op og ned ad Nilen jævnligt sendte breve tilbage til deres institutioner hjemme. En logbog fra en kornpram tilhørende Ptah-templet i Memfis viser for eksempel, at der blev sendt breve tilbage til ypperstepræsten Khaemwaset (søn af Ramesses II) to eller tre gange om ugen.¹⁵

Økonomi, status og magt: hvad var konsekvenserne af en mobil konge?

Det er ud fra de fragmentariske kilder vi har, at de royale rejsers funktioner og virkninger i Ny Riges Ægypten må udledes. Emnet diskuteres så vidt jeg ved aldrig udtrykkeligt i selve de gamle dokumenter. De økonomiske aspekter, som f.eks. de lokale guvernørers pligt til at forsyne kongen og hoffet med de nødvendige ressourcer, er vel dokumenterede: i Memfis var det den lokale borgmester, der skaffede størstedelen af kornet under et besøg af Sethos I, og i Gurob viser paladsrapporterne, at guvernøren over det sydlige Fayum skaffede regelmæssige forsyninger af korn og fisk til den kongelige families underhold der. Dette ville have sikret, at lokale ressourcer stod direkte til rådighed for kongen, i modsætning til skatter, der skulle gå gennem en række embedsmænd, hvor hver enkelt kunne have lagt en procentdel i deres egen lomme, inden skatterne til sidst nåede den kongelige residens. Det er mere vanskeligt at bedømme de sociale implikationer af dette gensidige handlingsmønster: formodentlig gav sådanne besøg de lokale guvernører mulighed for at møde kongen med alle de potentielle begunstigelser, dette kunne udløse i form af status, magt og kongelig protektion.

De fleste konger i Nye Rige er omtalt som værende på rejse på forskellige tidspunkter, for eksempel i forbindelse med felttog, religiøse fester, begravelser, ekspeditioner til stenbrud og guldminer og "fritidsaktiviteter" som f.eks. jagt, men i de fleste tilfælde er de arkæologiske vidnesbyrd for fragmentariske til, at man kan rekonstruere mere detaljerede rejseruter. Det er dog sandsynligt, at et togt indenfor landets grænser for mange ægyptiske konger ville have været en ganske almindelig foreteelse i årets løb. Selv Akhenaton, der udførligt beskriver sin særlige tilknytning til Amarna på grænsestelterne omkring byen, forestillede sig åbenbart, at han og hans familie kunne forlade Akhetaton og rejse rundt i Ægypten: "Hvis jeg dør i nogen by i nord, i syd, i

øst eller i vest i disse millioner af år, lad mig da blive bragt hjem for at blive begravet i Akhetaton". Han efterlod også instrukser angående finansieringen af Aton-kulten, mens han kunne være bortrejst "i nogen anden by, eller i nogen anden stad... på noget sted, hvortil jeg måtte ønske at rejse."¹⁶ At de ægyptiske konger i høj grad var på farten, og at de til dels stadfæstede deres herredømme ved mere eller mindre regelmæssigt at rejse rundt i Ægypten, kan næppe bestrides. Andre har lejlighedsvis berørt emnet,¹⁷ undertiden på grundlag af ganske andre kategorier af materiale: Stephen Quirke har for eksempel for nylig studeret henvisninger til den kongelige residens i administrative titler fra det tidlige Ny Rige og blev overrasket, da det blev klart, at belæg for en sådan institution viste sig at være "remarkably elusive" (dvs. bemærkelsesværdigt svære at identificere), og han konkluderede, at "vi skal muligvis forestille os det 18. dynasti som et kongedømme fokuseret på 'control by circuit' (kontrol gennem rundrejse), med mange herskercentre".¹⁸ Dette kan også gælde ramessidetiden, hvor byer som Piramesse, Memfis og Theben fra et politisk, administrativt og religiøst synspunkt var de primære bycentre, men hvor andre steder og begivenheder også krævede kongens midlertidige tilstedeværelse. Hyppigheden af disse royale besøg og deres varighed er det umuligt med sikkerhed at fastslå på basis af det forhåndenværende materiale, men det er påfaldende, at de har en prominent plads i alle de eksisterende administrative papyri fra kongelige husholdninger: kongen var ofte væk fra residensen, og at holde styr på hans færd var så vigtigt for de skrivere, der administrerede hans ejendom, at de fik for vane at notere det i deres dateringsformularer.

FODNOTER

- *Denne artikel er en stærkt komprimeret version af et bidrag skrevet til en bog, der er i trykken. Jeg takker Lise Manniche for at have oversat denne reviderede udgave til dansk.
- 1 C. Geertz, 'Centers, Kings and Charisma: Reflections on the symbolics of power' i J. Ben-David og T.N. Clark (red.), *Culture and its Creators*, Chicago og London 1977, s. 150-171.
 - 2 Se for eksempel en række gentagne symposier om kongeideologi organiseret og publiceret af Rolf Gundlach og hans kolleger. Det femte og seneste bind er R. Gundlach og K. Spence (red.), *Palace and Temple: Proceedings of the fifth symposium on Egyptian royal ideology*, Wiesbaden 2011.
 - 3 En nem oversigt findes i P. Lacovara, *The New Kingdom Royal City*, London 1997.
 - 4 W. Helck, *Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reichs*, Leiden 1958, s. 97.
 - 5 K.A. Kitchen, *Ramesside Inscriptions, Translated and Annotated V*, Oxford 1993, s. 352.16-359.9.
 - 6 Brevet findes i oversættelse i R. Caminos, *Late Egyptian Miscellanies*, London 1954, s. 198-219; for en diskussion om regnskabspapyri fra Memfis se Kitchen, *op. cit.*, I, s. 174; jf. også diskussionen om denne gruppe dokumenter nedenfor (fig. 3).
 - 7 N. de G. Davies, *The Rock Tombs of El Amarna III*, London 1905, pl. 28, kol. 10-11.
 - 8 Den seneste diskussion af annaler som genre med henvisninger til tidligere publikationer er J. Baines, 'On the evolution, purpose, and forms of Egyptian annals' i E.M. Engel, V. Müller og U. Hartung (red.), *Zeichen aus dem Sand: Streiflichter aus Ägyptens Geschichte zu Ehren von Günter Dreyer* (MENES 5), Wiesbaden 2008, s. 19-40.
 - 9 H. Altenmüller og A.M. Moussa, 'Die Inschrift Amenemhets II aus Memfis, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 18, 1991, s. 1-48; jf. S. Quirke og J. Málek, 'Memfis 1991: Epigraphy', *Journal of Egyptian Archaeology* 78, 1992, s. 13-18.
 - 10 For teksterne se Kitchen, *op. cit.* I, s. 243.5-281.14; for diskussion heraf se A. Spalinger, 'Baking during the reign of Sethos I', *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 86, 1986, s. 307-352.
 - 11 A.H. Gardiner, *Ramesside Administrative Documents*, Oxford 1948, s. 14-35.
 - 12 Selve graven er endnu ikke fundet. For teksten i arkivet se Kitchen, *op. cit.* VII, s. 263.4-273.7; for diskussion se J. van Dijk, *The New Kingdom Necropolis of Memphis: Historical and Iconographical Studies*, Groningen 1993, s. 24-26.
 - 13 Se Kitchen, *op. cit.* VII, s. 267.-12-16 for alle hans titler.
 - 14 De tidligste eksempler, jeg kender til, er de hieratiske dateringslinjer på nogle af kileskriftsbrevene fra Amarna (EA 23 og 27), se W.L. Moran, *The Amarna Letters*, Baltimore 1992, s. 61-62 og 86-90 (jf. fig. 8). For dokumenter fra Ramesses IIIs tid se de papyri, der omtales ovenfor i forbindelse med byggeprojektet i Sakkara (fig. 3).
 - 15 J.J. Janssen, *Two Ancient Egyptian Ship's Logs*, Leiden 1961, s. 5-6.
 - 16 W.J. Murnane og C.C. van Siclen III, *The Boundary Stelae of Akhenaten*, London 1993, s. 25, 29, 43.
 - 17 Se f.eks. B.J. Kemp, *Ancient Egypt. Anatomy of a Civilization* (2. udg.), London 2006, s. 281-282; D. Lorton, 'What was the pr-nsw and who managed it', *Studien zur Altägyptischen Kultur* 18, 1991, s. 303-304.
 - 18 S. Quirke, 'The residence in relations between places of knowledge, production and power' i R. Gundlach og J.H. Taylor (red.), *Egyptian Royal Residences: 4th Symposium on Egyptian Royal Ideology, London, June 1st-5th 2004*, Wiesbaden 2009, s. 112, 114.

Edfu-pyramide-projektet

Gregory Marouard og Hratch Papazian*

Den lille trinpyramide i det sydlige Edfu er en af syv sådanne bygninger fra Gamle Rige, der er placeret uden for de kongelige gravpladser (i omegnen af hovedstaden Memfis). Den tilhører en gruppe identiske anlæg, som er blevet fundet i umiddelbar nærhed af vigtige bebyggelser i Mellemægypten (ved Seila og Zawiet el-Meitin) og Øvreægypten (ved Sinki-Abydos, Nagada, el-Kula-Hierakonpolis, el-Ghonemia-Edfu og Elephantine). Der er endnu ikke fundet noget eksempel på sådanne provinspyramider i Nildeltaet [fig. 1].

At der var pyramider i provinsen har været kendt siden sidst i det nittende århundrede, og adskillige monumenter blev først indberettet af G. Maspero og H. Naville (el-Kula i 1882 og Sinki i 1883) såvel som af W.M.F. Petrie og J. Quibell (Seila i 1888 og Nagada i 1896). De tidlige ægyptologer var overbeviste om, at de ville finde et gravkammer under disse monumenter og fik anlagt store grøfter eller dybe tunneller gennem siderne af pyramiderne, dog uden andet resultat end at bidrage til uoprettelig nedbrydning af de fleste af dem.

At små trinpyramider blev lagt i betragtelig afstand af Gamle Riges etablerede, kongelige gravpladser gør imidlertid, at disse bygninger fremstår som bygninger, der ikke var beregnet som grav-

Fig. 1

Oversigt over trinpyramider i Ægyptens provinser.

Nye undersøgelser omkring den sidste trinpyramide i provinsen

monumenter. De blev ikke brugt til nogen form for begravelse, og det var heller ikke formålet med dem. Brugen af pyramidens symbolske form, men uden spor af gravkammer eller underjordiske anlæg, peger på, at monumentet har været viet til tilbedelse af kongen.

På det rent arkitektoniske plan ligner disse provinsmonumenter Djosers kendte trinpyramide ved Sakkara, de to pyramider ved Zawiet el-Aryan eller Meidum-pyramiden, der alle er bygget med den såkaldte "lag-på-lag-teknik". Denne byggemetode er typisk for 3. dynasti fra Djosers til Snofrus tid og er i teknisk forstand en forløber for de "rigtige" pyramider med glatte sider. På grund af deres ensartede konstruktion, dimensioner og bygningsmetode anses de små trinpyramider for samtidige og kan dateres til begyndelsen af 4. dynasti, omend en tidligere datering til slutningen af 3. dynasti også er mulig og ikke bør udelukkes. Traditionelt tilskrives de Hunis regeringstid eller ligefrem hans efterfølger Snofrus (2558-2534 f.Kr.).

En enkeltstående granitblok, der i 1909 blev fundet i brokkerne sydøst for pyramiden på Elefantine, og som nævner Huni, søn af Ra, peger på den sidste konge i 3. dynasti. På den anden side har udgravningerne ledet af N. Swelim i 1987-1988 ved pyra-

miden i Seila også været bemærkelsesværdige.² Prøvegrøfter langs to sider af pyramiden tyder på en mulig offerplads eller et kapel på den østlige side, hvor man har fundet to steler, den ene med navnet på Hunis efterfølger, Snofru, første konge i 4. dynasti. Ud fra de syv pyramider, der kendes indtil nu, er det ikke statistisk muligt at drage sikre slutninger om datering og funktion, men man kan dog fremkomme med adskillige iagttagelser.

Fra de første faser af tidlig dynastisk tid (ca. 3000 f. Kr.) synes dyrkelsen af faraos guddommelighed at have haft højeste prioritet i Ægyptens religiøse liv. Da provinsens pyramider ikke tjener noget formål som grave, forekommer de at passe ind i den udvikling, kongekulten udviser i Gamle Rige, og de kan have fungeret som kultsteder. Det handler ikke nødvendigvis alene om dødekulten, men måske især om tilbedelsen af den levende farao. Traditionen med at ære farao ved talrige selvstændige steder i hele Ægypten kan være påbegyndt så tidligt som i 1. dynasti og udvidet i 2. dynasti, og denne tradition synes at have manifesteret sig i trinpyramider.

Endnu vigtigere er det måske, at den kultiske funktion giver disse trinpyramider en økonomisk dimension, en særlig egenskab der understreger symbiosen mellem den religiøse og den socioøkonomi-

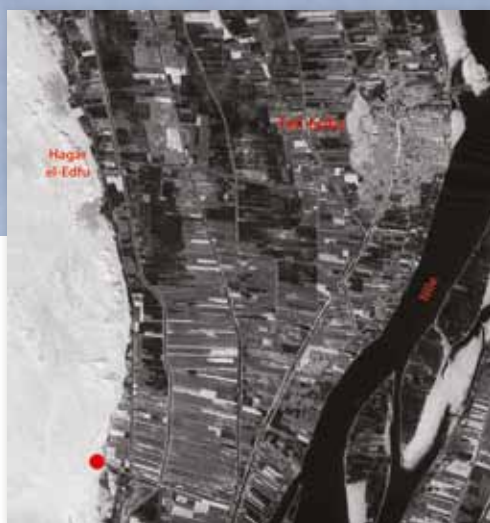

Fig. 2a og b Luftfoto af Edfu i 1969 (tv) og 2009 (th). Foto Corona og Google Earth.

ske sfære i det gamle Ægypten. Som sådan kan provinsens pyramider have udgjort en del af et kompliceret system af kultiske områder (nogle af dem kan have været knyttet til jordbrugsstiftelser), der udgjorde væsentlige dele af det lokale økonomiske system og den nationale/kongelige organisation.

Seks af dem ligger forholdsvis tæt på store, regionale bebyggelser fra prædynastisk og tidlig dynastisk tid. Fordelingen af pyramiderne følger et vist geografisk mønster, da de er anbragt nær regionale hovedbyer i et system af provinsadministration, der var under opbygning i 1. og 2. dynasti. Denne geografiske fordeling kan ikke være tilfældig, navnlig i Øvreægypten, og en sammenhæng med den administrative opdeling af landet i nomer (distrikter) forekommer sandsynlig, som Stephan Seidlmayer allerede har foreslået.³ Denne hypotese kan understøttes af, at Elephantine jo ligger ved Ægyptens sydgrænse og formentlig er grundlagt i Hunis regeringstid, og lige sådan med Edfu og Hierakonpolis, der hver især var hovedbyer for Øvreægyptens første, andet og tredje nome.

Hvis det er tilfældet, kan opførelsen af disse monumenter være en væsentlig del af den symbolske manifestation af kongemagten, en bevidst politisk erklæring, hvor kongen bekræfter Memfis-regionens centralisering og sin kontrol over hele landet ved at bruge et synligt netværk af små trinpyramider, der siden Djosers tid havde været stærke symboler på den kongelige ideologi.

Pyramiden opdages og feltarbejds program formuleres

Edfu-pyramiden ligger blot 5 km syd for Tell Edfu og 25 km syd for pyramiden ved el-Kula, som er knyttet til det store, prædynastiske område Hierakonpolis. Pyramiden ligger nord for den moderne landsby Ghonemiya, mellem ørkenranden og den opdyrkede Nildal [fig. 2]. Den første omtale af stedet går tilbage til 1894, hvor G. Legrain, som arbejdede på en prædynastisk begravelsesplads længere mod syd, påviste en "falsk" pyramide ved begyndelsen af karavanevejen mellem Edfu og Kharga-oasen. I 1908 omtaler H. de Morgan atter bygningen, og to år senere omtaler også A. Weigall tilstedeværelsen af monumentet i sin *Guide to the Antiquities of Upper Egypt from Abydos to the Sudan Frontier*. Han opdagede, at det var en trinpyramide og angav de korrekte dimensioner, men i fod i stedet for meter, hvilket betyder, at han sandsynligvis aldrig selv besøgte stedet, men sluttede sig til disse oplysninger på baggrund af en tidligere beskrivelse.

Det arkæologiske område er kun angivet på kortet fra 1928, før det igen forsvinder fra senere topografiske kort. Området forblev stort set ukendt i flere årtier, indtil Edfu-området overinspektør, Mohamed A. Aly, fremviste monumentet for W. Kaiser og G. Dreyer i 1979.⁴ De to medtog stedet i deres omfattende publikation om provinsspyramiderne og supplerede tidligere undersøgelser udført af J.-P. Lauer i 1962 og V. Maragiolo og C. Renaldi i

Fig. 3a og b Luftfoto af pyramideområdet i 2005 og 2009. Google Earth.

1963. Bortset fra huller efter plyndring af stenblokke til bygningsmaterialer blev der ikke foretaget nogen systematisk udgravning eller rydning af pyramidens overbygning før 2011.

Trods den ægyptiske regerings beskyttelse er området i de sidste 40 år blevet stadig mere udsat og er hastigt ved at forsvinde. Efter bygningen af Aswandæmningen i 1964 er der sket en betydelig udvikling i Edfu-området, navnlig langs ørkenranden. Landsbyen el-Ghonemiya strækker sig nu mere end 1,5 km længere mod nord end dengang og ligger i dag i pyramidens umiddelbare nærhed (jf. fig. 2). I løbet af de tidlige 1990'ere medførte anlæggelsen af en ny vej mellem Cairo og Aswan, at hele den sydlige del af det arkæologiske område blev ødelagt. Vejen går nu 50 m fra pyramiden, hvilket gør, at der forekommer en stadig ophobning af affald. En moderne gravplads omgiver stedets nordlige side. Den har været indtegnet på kort siden 1906 og er i de sidste fem år hurtigt trængt længere hen mod det arkæologiske område, som det kan ses på satellitbillederne [fig. 3]. Opførelsen af en moske i 2005 medførte hurtigere udvidelse af gravpladsen mod vest og syd, og den daglige færdsel på området er klart forøget. Yderligere skal der lægges en ny rørlledning langs asfaltvejen i de kommende måneder, en alvorlig trussel mod den sydlige del af området.

Disse problemer fik os i 2009 til at iværksætte en retningsudgravning og et konserveringsprogram i

tæt samarbejde med det lokale oldsagsinspektorat for at beskytte denne sidste provinspyramide. Monumentet ved Edfu er virkelig vores sidste chance for at øge vores viden om dette særegne fænomen, præcisere dateringen og underbygge vores hypotese om en mulig tilstedeværelse af tilhørende anlæg, som blev bygget op ad monumentet eller i nærheden. Dette projekt har også tæt forbindelse med en ny fase af udgravningen ved Tell Edfu, som har fokus på udforskningen af resterne af bebyggelsen fra Gamle Rige og på oprindelsen til byen, der givet daterer sig til samme tid som pyramiden. Tilstedeværelsen af en provinspyramide her syd for Edfu

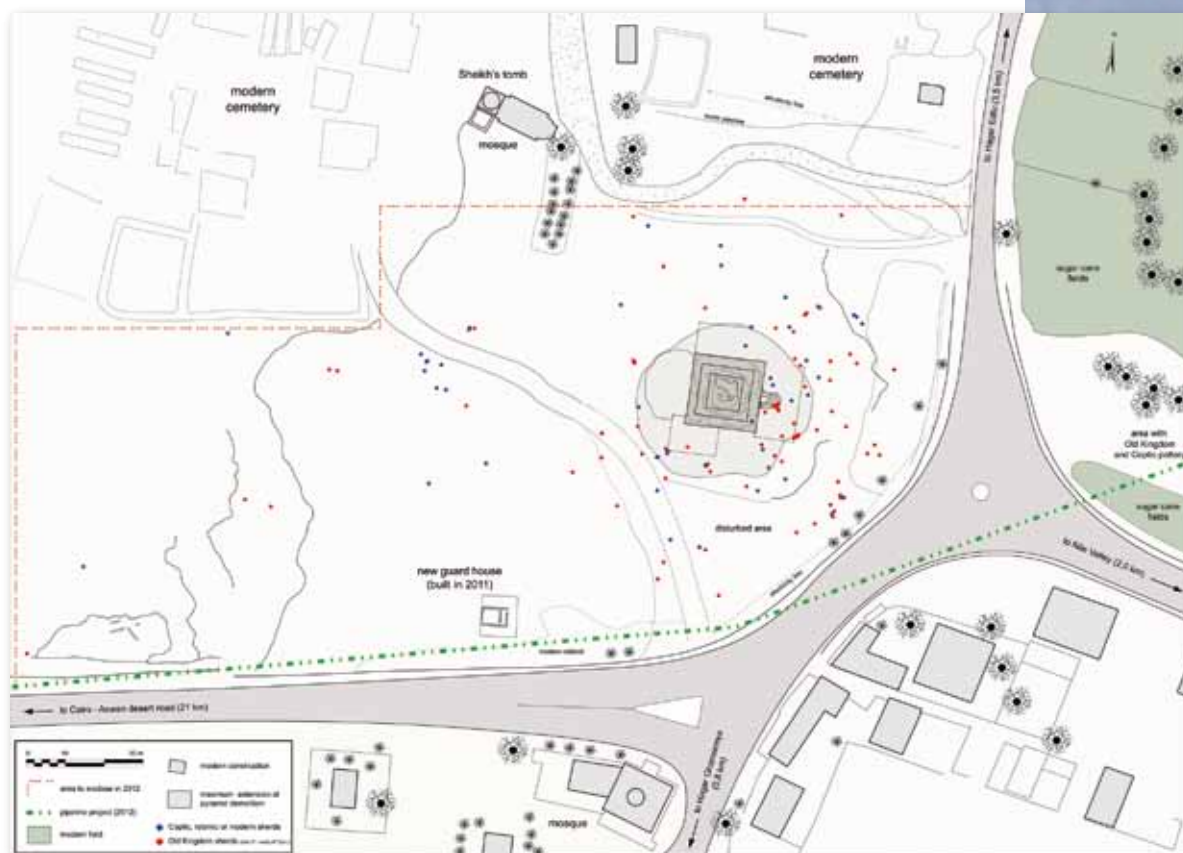

Fig. 4 Kort over det arkæologiske område.

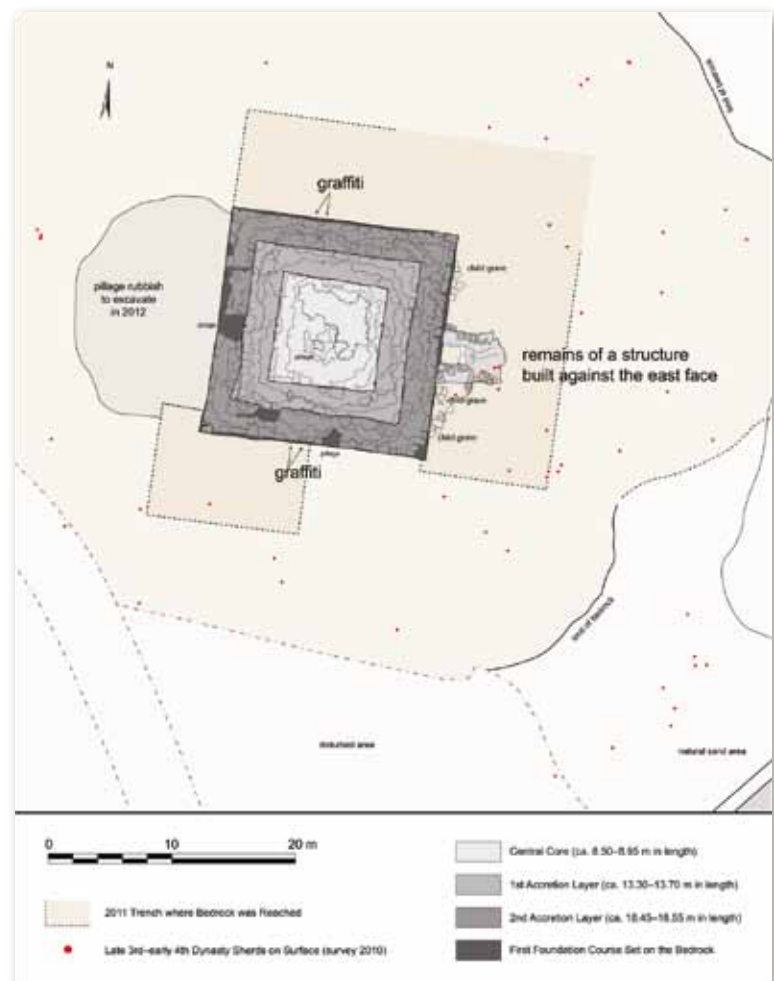
tyder på, at byen allerede spillede en vigtig rolle på regionalt og nationalt plan ved slutningen af 3. dynasti.

I 2010 blev der foretaget en foreløbig *survey* for at skabe den første kontakt og for at markere vores tilstedeværelse på området såvel som for at skaffe indsigt i overbygningens bevaringstilstand. Der blev tegnet et oversigtskort for at definere og beskytte den arkæologiske zone [fig. 4], der nu var reduceret til et område der strækker sig 220 m øst-vest og 120 m nord-syd. Sanddyngerne og manglen på rester af bygninger bortset fra selve pyramiden gjorde det muligt systematisk at indsamle potteskår i hele området. På den måde kunne der skaffes mere information om stedets nøjagtige datering. Da der kun fandtes få potteskår på overfladen, var det muligt at registrere deres nøjagtige position (jf. fig. 4).

68% af de indsamlede potteskår fra overfladen daterer sig til Gamle Rige. De identificerede former, mest store opbevaringskar eller ølkrukker og finere lertøj, tilhører tydeligt traditionen fra det 3. og tidlige 4. dynasti. Der er ikke tegn på aktivitet fra andre faraoniske perioder, hverken fra Mellemste eller Nye Rige, hvilket understreger, at der her kun fore-

Fig. 5 Detaljeret plan af pyramiden i 2011.

gik noget i en begrænset periode. De resterende 32% stammer udelukkende fra sen koptisk og tidlig islamisk tid, hvor de første plyndringer af byggemateriale synes at have fundet sted. Et andet vigtigt resultat af den systematiske indsamling af potteskår er, at mere end 60% af skårene fra Gamle Rige blev fundet langs pyramidens østlige del, hvilket tyder på, at kulthandlerne fandt sted på denne side, og hvor resterne af enkle anlæg såsom en offerplads eller et kapel kan have været placeret.

Arkæologiske og arkitektoniske resultater fra sæsonen 2011

Første sæson af feltarbejdet blev udført i efteråret 2011 med hjælp fra Aurelie Schenk og et hold på fyre ægyptiske arbejdere fra Luxor og Edfu. På mindre end tre uger blev det muligt at afdække næsten hele pyramidens overbygning, der tidligere mindede om en slags tumulus ca. 30 m i diameter og dækket af et tykt lag sand, mindre sten og nedrivningsaffald [fig. 5]. Der blev også gennemført en

Fig. 6a og b

Det sydvestlige hjørne af pyramiden i 2010 og efter frilægningen i 2011.

omfattende oprydning på hele det arkæologiske område for at fjerne det moderne skrald.

Frilæggelsen af selve pyramiden afslørede monumentets oprindelige udseende [fig. 6-7], hvilket kom som en stor overraskelse for lokalbefolkningen, der ikke havde nogen anelse om, at der lå et faraonisk monument her. Ved *survey*'en i 2010 rakte den lokale hukommelse til erindringen om en sheiks grav her, en lokal muslimsk helgens begravelse, en faktor der givetvis har medvirket til, at den moderne grav-

plads bredte sig i retning af pyramiden. Nogle barnegrave, der blev identificeret langs monumentets sydlige og østlige sider, tyder også på, at stedet for forholdsvist nylig er blevet givet hellig status.

Pyramidens sydlige og især dens nordlige side er de bedst bevarede, hvor seks til syv skifter af blokke stadig er synlige på facaden. Monumentets vestlige og sydlige side samt toppen har været udsat for syv særskilte forsøg på plyndring. Den vestlige side er den mest beskadigede, og den store bunke murbrok-

Fig. 7a og b Pyramidens nordside (tv) i 2010 før frilægning og 2011 efter frilægning (th).

ker på denne side kunne ikke fjernes i løbet af vores første arbejdsæson.

Pyramiden er bygget direkte på sandstensgrundfjeldet og består udelukkende af sandsten og nogle kalkagtige sandstensblokke. Bygningens sider er orienteret mod verdenshjørnerne. Den bestod oprindeligt af tre trin, hvor to skrå lag lænede sig mod en kerne i midten. Man kan tydeligt se dens indre struktur og brugen af “lag-på-lag”-teknikken på den nordlige og sydlige facade [fig. 8]. Den centrale

Fig. 8

Pyramidens nordøstlige hjørne med de to yderste lag.

Fig. 9 Aurelie Schenk rensrer det øverste af kernen i midten.

kerne **[fig. 9]** måler 8,50-8,95 m i sin nuværende bevaringstilstand, og det første lag har en længde på 13,30-13,70 m. Langs basis måler monumentet ca. 18,45-18,50 m, hvilket svarer til omkring 35 kongelige alen. Ser man bort fra pyramiden i Seila i Fayum (31 m lang), har de øvrige trinpyramider lignende dimensioner, mellem 18,30 m (Zawiet el-Meitin), 18,40 m (Elefantine og Nagada) og 18,60 m (el-Kula og Sinki). I dag er højden blot 4,90 m, hovedsagelig fordi blokkene er blevet genanvendt i private bygninger. Med en diagonal længde på ca. 50 alen gennem kernen kan man bruge et enkelt geometrisk forhold mellem trekanter til at beregne monumentets højde til omkring 13 m (25 kongelige

alen). Dette betyder, at mindre end en tredjedel står i dag. Det er vanskeligt at datere nedbrydningen af bygningen, men tilstedeværelsen af potteskår senere end 1600-tallet (e. Kr.) i nedbrydningens underste lag lader formode, at den foregik på et ret sent tidspunkt i monumentets levetid. Tilmed er der fundet graffiti skrevet med hieroglyffer fra tiden efter Gamle Rige på det underste skifte på nord- og syd-siden **[fig. 10 og 11]**, og dette kan tyde på, at monumentet har bevaret sin symbolske form og betydning i en stor del af den faraoniske periode.

Selve byggemetoden afspejler en vis omhu og virkelig ekspertise i stenkonstruktioner, navnlig i tilpasningen af de vigtigste blokke. Blokkene er

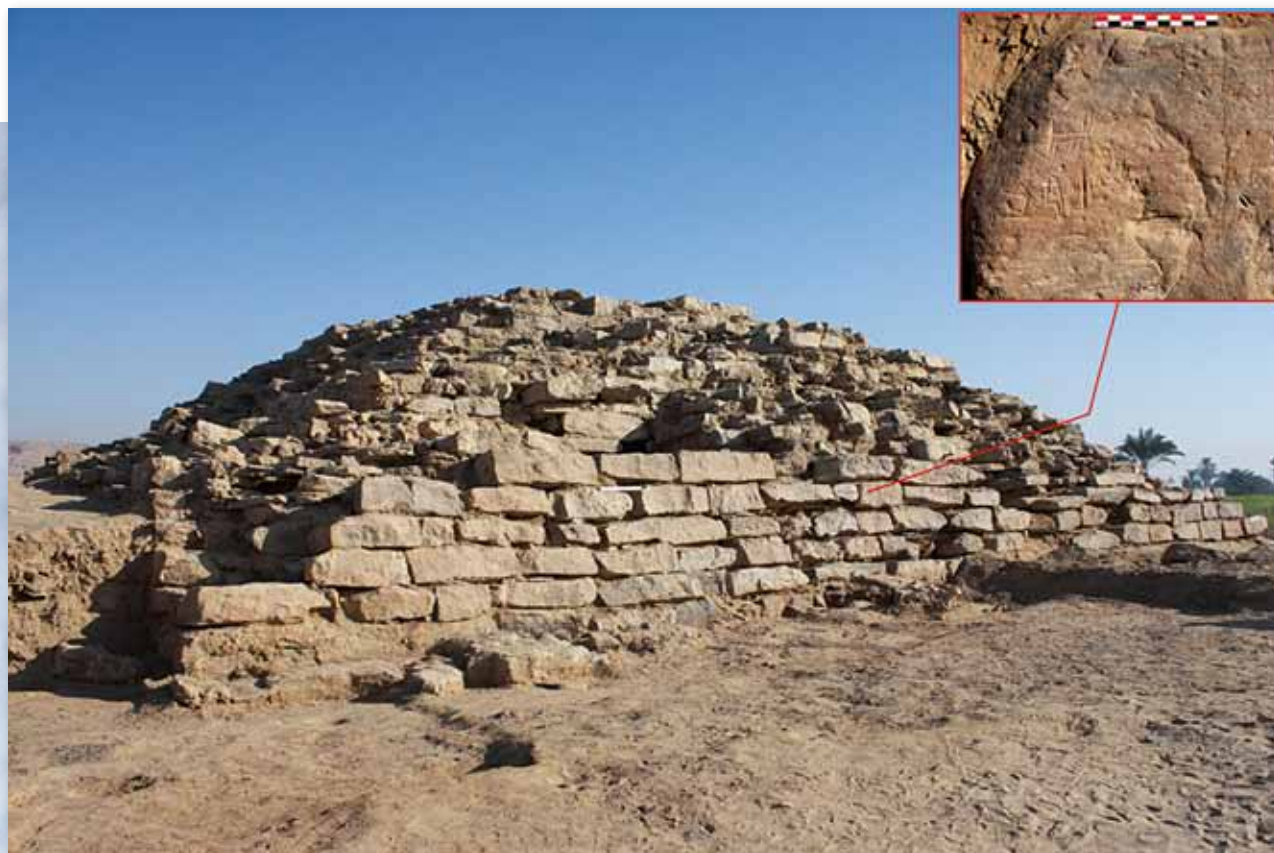

Fig. 10 Syd-
siden med
graffiti.

Fig. 11 Hratch
Papazian udfører en
facsimiletegning af de
sydlige graffiti.

blevet hugget i grove former ved at støde siderne uden finere tilpasning, men de er temmelig ensartede i størrelse med standardmål fra 65 til 80 cm i længden for det øvre lags vedkommende. I det underste lag er en del blokke større end 1,0-1,5 m i længden, og i visse tilfælde findes nogle mere end 2 m lange blokke af meget hård, brun sandsten, som særligt blev brugt i de ydre skifter og til at danne et solidt fundament. Blokkene holdes sammen af store mængder lermørtel, som indeholder en betragtelig del flodsand.

Der kan skelnes mellem fem-seks forskellige slags sandsten, der alle må stamme fra monumentets umiddelbare nabolag. Stenbruddet er fundet mindre

end 800 m nord for området under en omfattende, foreløbig *survey* udført på nogle små høje, som markerer ørkenranden i dette område [fig. 12]. Der vil blive foretaget en mere systematisk udforskning og kortlægning af stedet i næste sæson for at skaffe flere oplysninger om pyramidens kronologi, bygningsarbejdets organisering og leverancen af råmaterialer.

Den mest spændende detalje, der dukkede op i denne sæson, er de tydelige spor af en tilbygning på østsiden, måske en offerplads [fig. 13]. Undersøgelsen i 2010 afslørede den største koncentration af potte-skår netop her, og en prøvegrøft, der blev gravet i 2011, afslørede resterne af to parallelle mure, der omgav et kvadratisk tomrum, der stod tilbage efter at en regelmæssig konstruktion på næsten en kvadratmeter var fjernet. Sandsynligvis markerer det placeringen af en fuldstændigt fjernet installation, og der blev fundet mange stykker fin, hvid kalksten

(ikke en lokal sten!) i dette område. Dette antyder, hvad det var for en bygning. Den blev oprindeligt opført på grundfjeldet og anbragt midt på pyramidens østlige side, som i Snofrus regeringstid blev det typiske sted til et gravtempel i forbindelse med de traditionelle pyramider.

Program for administration af området i 2012

Edfu-pyramideprojektet er først og fremmest et redningsprogram med sigte på at redde og beskytte det sidste monument af sin art fra udviklingen af den nutidige landsby, udvidelsen af den moderne gravplads og opførelsen af den nye rørledning. Dette års oprydningsarbejde var hovedsagelig et første skridt i denne retning, og det fremtidige arbejde vil fokusere mere på konserveringsmæssige aspekter. Nær pyramidens er der blevet opstillet to midlertidige skilte på arabisk [fig. 14] for at beskytte området mod flere plyndringsforsøg og forbyde daglig

Fig. 12
Stenbruddet med
pyramiden
i baggrunden.

Fig. 13

Rester af en installation bygget op mod pyramidens østside.

Fig. 14

Skilt på arabisk ved områdets nordlige indgang.

Fig. 15
Nyt hus til
vagterne,
bygget i
2011.

færdsel af fodgængere og køretøjer gennem det arkæologiske område. I sidste sæson byggede vi også et lille hus [fig. 15] for at holde vagter på stedet for at forhindre den stadige henkastning af affald og for at kontrollere trafikken og arbejdet med den projekterede rørledning.

Hvis midlerne tillader det, vil konsolidering og konservering af overbygningen også blive påbegyndt i næste sæson med henblik på en minimal og diskret restaurering (reparation af plyndringsskaderne, styrkelse af de ydre facader og måske en rekonstruktion af "lag-på-lag"-teknikken). Der vil også være behov for dræn og vandrør for at mind-

ske nogle problemer med indtrængende vand, der er særligt skadeligt for sandstenskonstruktioner bygget på grundfjeld af sandsten.

Skiltene vil blive erstattet af mere udførlige informationstavler på både arabisk og engelsk for at oplyse de lokale beboere om deres kulturarv, og vi vil foreslå, at området åbnes for turister fra 2013 og frem. Det endelige mål er at indhegne hele området uden at skæmme stedet med et let, men solidt hegn, der giver en tydelig afmærkning for at undgå risikoen for fremtidig trafik, ulovlig affaldshenkastning og plyndringer.

NOTER

- * Den oprindelige, engelske version af denne artikel blev publiceret i *The Oriental Institute News and Notes* no. 213, forår 2012, s. 3-9. Den er her oversat af Louise Alkjær.
- 1 Edfu-pyramide-projektet er et sideprojekt til Tell Edfu-projektet under ledelse af Nadine Moeller. Projektet er støttet af et stipendium fra National Endowment for the Humanities (NEH). Støtte fra Oriental Institute i denne sæson har gjort det muligt for os at hyre et hold arbejdere for at sikre første skridt til dette projekt. Vi vil gerne takke alle de amerikanske og ægyptiske medarbejdere ved Tell Edfu-projektet, særligt Aurelie Schenk (arkæolog på det Romerske Museum i Avenches, Schweiz). Også særlig tak til vores inspektører Osama Ismail Ahmed og Alaa Ahmed for deres gode samarbejde. Særlig tak går ligeledes til holdet fra Chicago House og Ray Johnson for deres generøse gæstfrihed og dyrebare støtte.
- 2 N. Swelim, 'Reconstructions of the Layer Monument of *snfrw* at Seila' i Ola El-Aguizy og Mohammed Sherif Ali (red.) *Echoes of Eternity: Studies Presented to Gaballah Aly Gaballa*, Wiesbaden 2010, s. 39-56.
- 3 S. Seidlmayer, 'Town and state in the early Old Kingdom: a view from Elephantine' i A. Jeffrey Spencer (red.) *Aspects of Early Egypt*, London 1996, s. 108-27.
- 4 G. Dreyer og W. Kaiser, 'Zu den kleinen Stufenpyramiden Ober- und Mittelägyptens', *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 36, 1980, s. 45-59.

Digital stenbrydning

**Lise
Manniche**

Den 4. august sendte DRK et franskproduceret program på 1½ time med titlen “Nilens sunkne skatte”. Titlen viste sig at dække over to hovedtemaer: 1) et nærmere studie og følgende digital præsentation af granitbruddene ved Aswan og 2) en søgen efter havneanlæg anvendt i forbindelse med stentransport dels i Aswan, dels ved sandstensbruddene ved Gebel Silsile lidt længere mod nord. Ansvarlig for førstnævnte var ægyptologen Philippe Martinez (CNRS, det franske forskningsråd) og Kevin Cain fra visualiseringsfirmaet Insight Digital fra Californien, imens ansvaret for undervandsprojekterne lå hos SCA (den ægyptiske antikvitetsjeneste) med et hold af ægyptiske marinarkæologer med erfaring fra Alexandria og Rhône-floden. Projekterne begyndte i 2007 og blev afsluttet to år senere, mens programmet første gang blev sendt 3. august 2010.

Præmisserne for teknikken omkring granitbrydning var den traditionelle (uden omtale af de alternative forslag omtalt i *Papyrus* 31/2 2011, s. 41-45). En japansk ekspert fra Insight kunne digitalt rekonstruere arbejdernes optimale bevægelser på den begrænsede plads langs en obelisks sider ned til de mindste detaljer. På baggrund heraf kunne de bl.a. fastslå, at det ville tage omkring tre år at frigøre en obelisk fra sit leje. Der var ingen omtale af, hvordan historiske oplysninger omkring brydning af de enkelte, kendte obelisker ville passe til denne teori. Udsendelsen viste et interessant eksperiment, der gik ud på at lægge de kendte, eksisterende obelisker tilbage på deres plads i stenbruddet, og den luftede også en teori om eksistensen af en obelisk på 52 m, endnu større end den ufuldendte, der skulle have ligget et sted på området. Det umiddelbart mest brugbare resultat bestod i, at hele stenbruds-

Fig. 1 Stentrappen ned til floden på Elefantine.
Foto LM.

området blev laserscannet og kortlagt, således at man kunne studere det hele i sin stol foran computeren i stedet for selv at skulle bakse rundt på klipperne.

Marinarkæologerne blev givet den lidet attraktive opgave at skulle søge efter “artefakter” på bunden af floden i 30 m dybde og i et tykt lag af Nilslam. Man kunne forvente, at der ville ligge en del. Nedenfor Old Cataract Hotel (som kunne være det sted, hvor stenen var blevet slæbt hen for videre transport pr. skib) fandt de ikke spor af havneanlæg, men til gengæld rester af romerske søjler og en amfora. Da de udvidede dykkerområdet til at omfatte flodbunden nedenfor Khnum-templet på Elefantine ved den endnu synlige trappe [fig. 1], fandt de i 6 m dybde dels rester af tre skifter af en mur af sten, dels nogle blokke med ptolemæiske indskrifter (Ptolemaios VI blev nævnt) og rester af et relief med Isis. Dette murværk stammer utvivlsomt fra et anlæg, der har været bygget/anvendt i tørketiden, hvor vandstanden var lav.

Da mulighederne for yderligere fund i Aswan syntes udtømte, flyttede begge hold til Gebel Silsile. I det “ptolemæiske” stedbrud på østbredden, længere inde end det brud, der ligger nærmere floden, og som bl.a. rummer spor efter Akhenaton, gjorde Martinez en spektakulær opdagelse: et stykke af klippesiden var væltet ned, og på undersiden viste det sig at have en velbevaret stele (nu betegnet som “stele M”). Den rummede en beretning om stenbrydning under ledelse af general Hapi under Ramesses II (han er også kendt for sit arbejde under Sethos I). Ud over teksten var der illustrationer af, hvordan stenen blev transporteret væk [fig. 2]. Marinarkæologerne havde i mellemtiden fået hjælp fra et firma med ekkolod, der foran kapellerne på den vestlige bred kunne lokalisere de steder, hvor der var sandsynlighed for at finde fremmedlegemer. Men resultaterne var beskedne.

Programmet var fascinerende, fordi det viste nye genstande og nye teknikker, og hele foretagendet

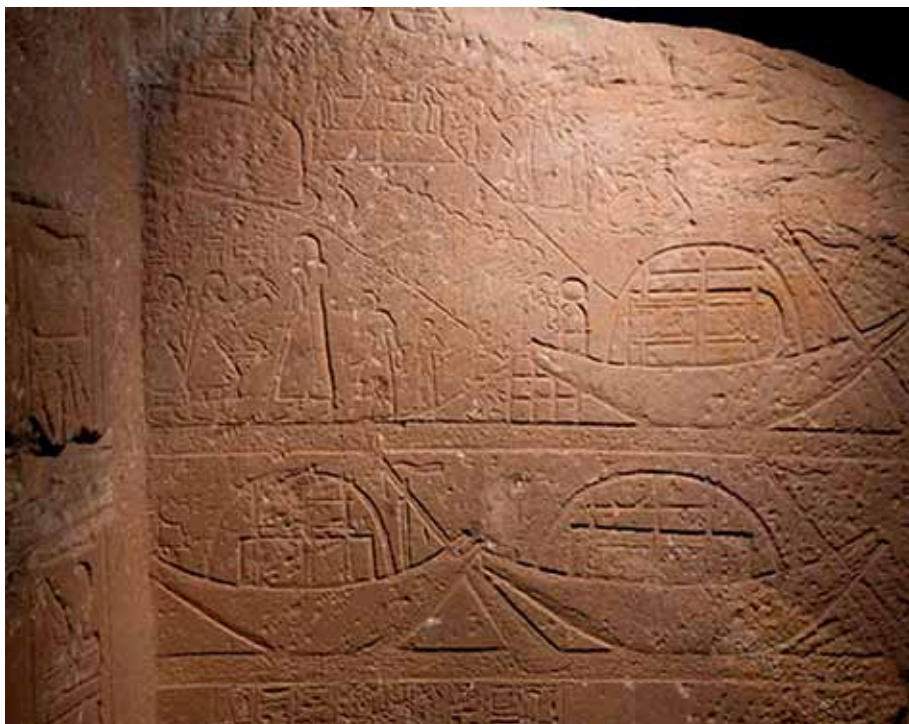

Fig. 2 Det nyopdagede relief fra Gebel Silsile med transportbåde. Fra nettet.

viste de positive sider ved at kunne operere med et filmhold i nakken. Bagsiden er, at vi måske aldrig får en videnskabelig rapport om alt dette. Det er da spændende at se marinarkæologerne hejse stenblokke op af vandet, men det ville have længerevarende betydning, hvis vi fik en omhyggelig dokumentation af, hvor og hvordan de forskellige genstande lå, inden de blev forstyrret. Man kan kun håbe, at filmen blot viste en del af historien, og at resten bliver gjort tilgængelig i et mere permanent format.

http://www.insightdigital.org/entry/index.php?option=com_content&view=article&id=139&Itemid=434

med billede af stelen fra Gebel Silsile

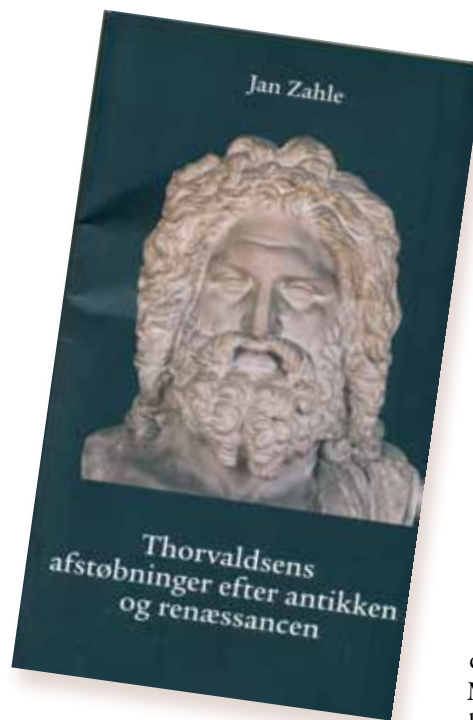
Bog anmeldelse

Jan Zahle

Thorvaldsens afstøbninger efter antikken og renæssancen

Thorvaldsens Museum 2012

8°, 188 s., 88 ill., 99 kr.

Gipsafstøbninger har deres helt egen historie, og den går tilbage til de gamle ægyptere, hvor der findes gipshoveder fra Amarna, og gips blev brugt som mumiedække allerede i 6. dynasti. Afstøbningsteknikken er interessant i sig selv, og fra det 15. årh., i en tid så fjernt fra vores medieorienterede verden, fik afstøbninger epokegørende, kulturhistorisk betydning, når det gjaldt om at formidle kunst fra forskellige kulturer. Lige så væsentlige var de, når det drejede sig om samtidige kunstneres værker, hvor originalerne i ler var uholdbare, og det var afstøbninger, der blev anvendt som forlæg for den endelige version, hugget i marmor. Afstøbninger gengiver deres forlæg nøjagtigt, og det var den bedst mulige måde at distribuere kunst i tre dimensioner på enten til umiddelbar nydelse for køberne eller som et "formforråd", der kunne give inspiration for kunstnere i deres eget arbejde.

Billedhuggeren Bertel Thorvaldsen samlede under sit ophold i Rom 1797-1838 en betydningsfuld samling af afstøbninger af kunst fra antikken og renæssancen, som nu kan ses på museet i København (åbnet i 1848). I de første år blev de udstillet i et stort rum på første sal, for senere at blive anbragt i et kælderlokale. I 2012 blev samlingen genopsat i Det lange Galleri i underetagen med godt lys og god skiltning.¹

Jan Zahle har specialiseret sig i denne kunsthistoriske niche, som også har relevans for ægyptologien. I et rum på 1. sal med Thorvaldsens egen ægyptiske samling står afstøbninger af tre større skulpturer (hoveder af Amenhotep III og Sethos II samt af et sarkofaglåg). I det nyindstillerede galleri drejer det sig om afstøbninger af detaljer af tre obelisker, der sidst i 1700-tallet var ved at blive restaureret og

genrejst i Rom henh. ved SS. Trinità dei Monti (ved den spanske trappe), på Monte Pincio og på Piazza di Montecitorio.² De tre obelisker står der endnu,

men afstøbningerne sætter os i stand til at studere detaljer, der er akavede at komme til uden stiger eller telelinser. Den nøjagtige gengivelse af hieroglyfene på obeliskerne, der via afstøbningerne blev gjort tilgængelige, var ikke uden betydning for de forskere, der i begyndelsen af det 19. århundrede forsøgte at pejle sig frem mod en løsning af skriftens gåder. Men som Zahle bemærker (s. 23), har disse ægyptiske genstande overhovedet ikke efterladt sig spor i Thorvaldsens egen kunst. Obeliskafstøbningerne er simpelthen i hans samling, fordi han havde arvet dem fra Georg Zoëga, hvis bo han var eksekutor for.

I den nye opsætning på Thorvaldsens Museum er det gribende at komme helt tæt på disse afstøbninger, der uden tvivl har været håndteret og beundret af de mange kulturpersonligheder, der den gang flokkedes i Rom. (Det er ikke utænkeligt, at en af de største forfattere dengang, Johan Wolfgang Goethe, selv har vendt en af dem i hånden, for han beskriver i sin dagbog fra Rom i 1787 hvordan han netop opholdt sig i byen, da det særdeles vanskelige arbejde med at opsætte obeliskens oven over den spanske trappe var i gang – en af de tre, som Zoëga fik lavet afstøbninger af, inden den kom på højkant).

Jan Zahles let tilgængelige bog, beregnet for et bredt dansk publikum, er rigt illustreret og rummer en samlet fortegnelse over afstøbningerne og en fyldig

De fire ægyptiske fragmenter er fra Montecitorio-obeliskens. Foto LM.

bibliografi. Bogen giver et rids af samlingen i kronologisk orden efter originalernes fremstillingsdato, fulgt af en diskussion af afstøbningernes bevægelser indenfor museets mure i tidens løb. Afstøbningsteknikken gennemgås sammen med omtale af gipsmarkedet i Rom i perioden 1770-1840 og Thorvaldsen som mellemmand. Endelig sættes afstøbningerne (og deres originaler/antikke kopier) ind i samtidens opfattelse af antik kunst, og der rundes af med betragtninger over Thorvaldsens brug af de antikke forlæg. En videnskabelig publikation om emnet på engelsk med endnu flere detaljer er i trykken.

LM

- 1 I nyere tid har andre afstøbningssamlinger lidt samme skæbne eller det der er værre. F.eks. kom Statens Museum for Kunst's samling med talrige ægyptiske genstande i fra 1966 til at befinde sig i en lade i Ledøje, hvorefter den omsider i 1983/4 fik smukke rammer i Vestindisk Pakhus i Toldbodgade – men med begrænset åbningstid. Se Elin Rand Nielsen, 'Den hemmelige samling: Den kongelige afstøbningssamling', *Papyrus* 22/1 2002, s. 38-43.
- 2 Thomas Christiansen, 'Obeliskafstøbninger i Thorvaldsens Museum', *Papyrus* 29/2, 2009, s. 4-13; se også en bog pt i trykken hos Århus Universitetsforlag: Lise Manniche, *Obelisker i Rom*.

FUND & FORSKNING

Matariya

Dieter Raue har sammen med inspektoratet for Matariya påbegyndt en redningsaktion i Matariya, der ligger i det område, hvor oldtidens Heliopolis engang lå. Området har været truet af byggeriet af et shoppingcenter, som allerede nu dækker en del af det betydningsfulde tempel viet til Ra-Atum. 'Nile Currents', *Kmt* 23/2 2012, s. 5.

I EN ANDEN NOTE FRA SEPTEMBER 2012 fortælles det, at Matariya-området er blevet ryddet for skrald og byggematerialer af antikvitets- og turistpolitiet. Matariya er det første i en lang række kvarterer, hvor myndighederne vil rydde op og fjerne moderne nybyggeri, der er skudt op siden revolutionens dage for knapt to år siden. Antikvitetsministeren Mohamed Ibrahim Ali forsikrer om, at sikkerheden omkring de arkæologiske områder vil blive forbedret, da det bl.a. er manglen på tilsyn, som har fået moderne byggerier til at brede sig uforholdsmæssigt på steder med arkæologisk potentiale i Cairos mindre begunstigede områder som f. eks. Matariya, Bulaq og Ezbet Kheirallah.

<http://english.ahram.org.eg/News/53194.aspx>

Lagt på nettet 18/9/2012

BYGGEARBEJDERE HAR FUNDET EN STUMP AF EN NY RIGE-STELE ved et marked i det nordlige Cairo nær Matariya. På stelestumpen kan man se en liste over ofre til forskellige ægyptiske guder med gæs, frugter, brød og kvæg. Stelen er også dekoreret med lotusblomster og indskrifter. Der er ikke identificeret nogen kartouche, og det er derfor uklart hvem der har opstillet den, men de første undersøgelser viser, at den formentlig skal dateres til det sene 18. dynasti eller det tidlige 19. dynasti. Antikvitetsministeriet hævder, at stelen

kan hjælpe med at kaste lys over områdets historie, som har monumenter fra tidlig dynastiske tid til den ptolemæiske periode. I Matariya findes bl.a. en obelisk opsat af Sesostris I, søjlerester fra Ramses II's tid og flere grave fra Sentiden og ptolemæisk tid. Området skal nu underkastes grundige arkæologiske undersøgelser, og det moderne byggearbejde er midlertidigt stoppet.

<http://english.ahram.org.eg/News/51983.aspx>

Lagt på nettet 4/9/2012

Blok fra templet i Heliopolis.
Foto Pia Adamsen 2002.

Nyt fra Det Ægyptiske Museum

På museet er man stadig i fuld gang med at male de forskellige sale, og registratorerne arbejder fortsat på at lave nye skilte. Museets konservatorer har flere projekter undervejs, herunder konservering og restaurering af en række bronzestatuetter fra Sentiden. Stridsvognsprojektet, der ledes af Salima Ikram og André J. Veldmeijer, har også haft en produktiv sæson sammen med Lucy Skinner, konservator. Det er bl.a. lykkedes dem at isolere dele af læder fra en stridsvogn og på den måde identificere store, intakte dele af dette køretøj. E. Endenburg har færdiggjort en del af de tekniske tegninger af stridsvognen.

'Nile Currents', *Kmt* 23/2 2012, s. 4. Se også abstracts fra stridsvognskonferencen i Cairo 1. – 2. december 2012 på http://www.palarch.nl/wp-content/ChariotConferenceNVIC_2012.pdf

Abu Rawash:

Ægyptens ældste træbåd

Arkæologer fra IFAO (Institut Français d'Archéologie Orientale) har under arbejdet i løbet af sommeren i 1. dynasti-nekropolen i Abu Rawash afdækket resterne af en træbåd nord for Mastaba M06. Båden er 6,54 m lang og 1,3 m bred og bevaret i 12 træplanker. Båden er i god stand, om end træet midt på båden er pulveriseret. Enden af kølen mangler, ligesom både de bageste og forreste dele af båden er beskadigede. C14-prøver taget på bådplankerne i

IFAOs laboratorium bekræfter, at båden stammer fra kong Dens regerings-tid (ca. 2950 f.Kr.). Bådens dele er ud-styrede med huller, og samlingen af båden er foregået ved at delene er "syet" sammen med reb. Der er fundet rester af disse reb (af hør og papyrus) i hullerne. Man har gjort lignende fund før 1950 i Sakkara og Helwan, men bådresterne fra disse fund er desværre ikke bevarede, og den dokumentation, der blev udarbejdet på det tidspunkt, er utilfredsstillende i forhold til de standarder, der gælder i dag. Mellem 1990 og 2000 blev der udgravet 14 store både ved Abydos, som sandsynligvis stammer fra tiden mellem 1. og 2. dynasti, men man har dog ikke kunnet datere dem mere præcist, hverken ved hjælp af stratigrafi eller absolut datering. Derfor betragtes båden fra Abu Rawash i dag som den ældste båd, der nogensinde er fundet i Ægypten.

Båden er bragt til konservering og vil forhåbentlig blive udstillet, når det nye Grand Egyptian Museum åbner. Undersøgelser af båden vil forhåbentlig bidrage til en bedre forståelse af de teknikker, som skibsbyggere benyttede i de tidligste faser af Ægyptens historie, et forskningsemne, der i de senere år har oplevet en opblomstring med opdagelsen af en havn ved munden af Wadi Jarf ved Det Røde Hav og fundet af resterne af et skib fra Mellemste Rige i Ayn Sukhna sydvest for Suez. <http://www.ifao.egnet.net/image/35/> Lagt på nettet efterår 2012

Dahshur: processionsvejen

Nicole Alexanian har sammen med sit hold fortsat udgravningerne af processionsvejen, der ledte fra dødetemplet ned mod det frugtbare område. Processionsvejen – bygget i lersten – ledte til en lille havn, som forbandt templet og pyramidekomplekset med Nilen via en kanal. Processionsvejen blev bygget i Gamle Rige, men er senere blevet genbrugt i Ny Rige, mest sandsynligt i ramessidetiden. Processionsvejens indermure var malet i en bleggul farve, og der er fundet et væld af offerkar langs vejens ydermure.

'Nile Currents', *Kmt* 23/2 2012, s.5.

Deir el-Barsha: ny grav

I løbet af forårssæsonen 2012 fandt den arkæologiske ekspedition fra Leuven Universitet under ledelse af Harco Willems en vigtig begravelse, der kan dateres til begyndelsen af Mellemste Rige (ca. 2040 f. Kr.). Selvom graven er blevet plyndret mindst to gange og har lidt stor skade, blev der alligevel fundet en stor del af genstande *in situ*, og de giver os helt unik information om begravelsesritualerne på denne tid. Graven må have tilhørt en nomark (provinguvernør) eller en person, der var i tæt familie med en nomark.

Det er første gang i 100 år, at en så relativt velbevaret grav af denne type er blevet fundet, og opdagelsen blev gjort i nomarken Ahanakht Is grav. Han var den første Mellemste Rige-guvernør i Hare-distriktet, og graven er velkendt.

Båden fra Abu Rawash. Foto Yann Tristant.

Belgiske arkæologer i skakten i Ahanakhts grav. Fra nettet.

Den blev nemlig fundet og undersøgt allerede i 1891-92 af den amerikanske arkæolog George A. Reisner. Reisners udgravningsarbejde på stedet blev belønnet, da han fandt en næsten intakt nomark-begravelse i en af nabogravene til Ahanakhts grav. De smukke genstande fra denne grav er verdensberømte (og findes på Museum of Fine Arts i Boston). Reisner fuldførte dog aldrig udgravningerne af den sydvestlige skakt i Ahanakhts grav, da han mente, at skakten var blevet plyndret – oven i købet ganske kort tid før han selv påbegyndte sine egne udgravninger. På dette tidspunkt havde Reisner dog også tømt alle andre grave i området.

Forskerne fra Leuven har derfor i de sidste 10 år “kun” genudgravet og dokumenteret grave, som allerede var helt tømt, og de nye undersøgelser har da også vist, at Reisners formodning om gravrøverierne holdt stik. Arkæologerne fandt nemlig bevis for, at gravrøverne havde været næsten seks m nede i

skakten – beviser bl.a. i form af avisstumper fra begyndelsen af det 20. århundrede. Der blev også fundet utallige rester af gravudstyr, men det var ikke klart, om det stammede fra denne grav eller en anden, ligesom det meste af det var meget ødelagt. Desuden var gravkammeret fyldt med sten fra gulv til loft, noget der kun kan forklares med, at gravrøverne har kastet stenene ned i graven med vilje. Meget af gravudstyret udført i træ var blevet knust på grund af denne hårdhændede metode. Trods gravrøverne og deres sten var der dog stadig meget i graven, som ikke var blevet opdaget.

Graven har som sagt været røvet to gange, og den første plyndring har formentlig fundet sted allerede i oldtiden. Det ser ud til, at røverne dengang udelukkende var interesseret i genstande i kostbart materiale. Utallige flager af bladguld viser, at sarkofagerne – og sikkert også andre genstande – var dækkede af dette materiale. Efter det

første røveri ser det ud til, at graven er blevet ladet åben. Regnvand er ad åre løbet ned i graven, blandet med kalkstøv, og har efterladt et tykt kalklag, som måske er blevet opfattet som gravkammerets gulv af det andet hold røvere. Da arkæologerne tømte kammeret, viste det sig, at der befandt sig utallige rituelle genstande i alabast, fajance og keramik *in situ* – fastholdt af netop dette kalklag. Fundet består bl.a. af mange alabastmodeller af krukker, offerborde, nakkestøtter og offerkar, forskellige kobbervaser, skåle og modelborde. Man fandt ligeledes nogle unikke kultgenstande, der ellers hidtil kun har været kendt fra afbildninger. Deres placering gjorde forskerne i stand til at rekonstruere begravelsesritualet. Det er nu muligt at påvise, at kisten blev anbragt i gravkammeret først, hvorpå der blev udført et renselsesritual og endelig et offerritual. Det sidste ritual er velkendt fra tekster og afbildninger, men for første gang kan det rent faktisk bevises, at det pågældende ritual fandt sted under jorden i gravkammeret.

Resterne af sarkofagen er i så dårlig stand, at den ikke kan undersøges, før end stumperne er blevet konserveret næste år. Men allerede nu kan der dog drages to vigtige konklusioner. Først og fremmest havde sarkofagen indskrifter, og disse viser, at den tilhørte en mand ved navn Djehutinakht. Dette er vigtigt, idet indskrifter i Ahanakhts grav nævner Djehutinakht. Han var kendt som den sidste kendte nomark i Haredistrikket i Første Mellemtid, og vi kan konkludere, at han lå begravet her. For det andet ved vi, at hans sarkofag var udsmykket med sarkofagtekster. Denne type tekster udgør den mest betydningsfulde samling af religiøse tekster fra Mellemtid, og at de er forbindelsesleddet mellem Gamle Riges kongelige pyramidetekster og Ny Riges berømte Dødebøger, er ingen nyhed. Det har også længe været kendt, at Mellemtid Riges tradition med sarkofagtekster havde sin oprindelse i netop Deir el-Barsha. Hidtil har man ment, at Aha-

nakht var den første, der blev begravet i en sarkofag med disse inskriptioner. Djehutinakhts dårligt bevarede sarkofag tilføjer nu et vigtigt kapitel til historien om sarkofagtekster: sarkofagen kan være det tidligst kendte eksemplar med sarkofagtekster fra Mellemste Rige.

<http://www.dayralbarsha.com/node/75>
Lagt på nettet 29/5/12

På www.dayrelbarsha.com kan der i øvrigt læses meget mere om udgravningerne, forskning m.v. Der er pt. links til sæsonerne 2011 og 2012 med mange gode indlæg fra hver sæson.

Dra^c Abu el Naga^c, Luxor

Sidste efterår, altså i 2011, undersøgte forskere fra DAI (Deutsches Archäologisches Institut i Cairo) resterne af to gravtempler fra den sene ramessidetid i Dra^c Abu el Naga^c på Luxors vestbred. Under tidligere udgravninger (mellem 1993 og 2000) i forbindelse med instituttets store Dra^c Abu el Naga^c -projekt fandt man nemlig en yngre bygning i en åben gård. Det viste sig at være et gravtempel til Amons ypperstepræst Ramsesnakht (20. dynasti), der har fået nummer K93.11.

En umiddelbar tolkning turde man ikke komme med, da det viste sig, at der ikke fandtes nogen beviser for, at Ramsesnakht var blevet begravet på stedet. Syd for K93.11 fandt man imidlertid endnu en bygning, der lignede Ramsesnakhts gravtempel, og denne er i de sidste seks sæsoner fra 2006 blevet grundigt undersøgt. Man har fundet tusindvis af relief- og arkitektur fragmenter, og disse viser, at der her lå et yngre og mere beskedent gravtempel tilhørende Ramsesnakhts søn og efterfølger som Amons ypperstepræst, Amenhotep (i Ramses IXs regerings-tid). Denne grav har fået nummer K93.12.

Kapellerne fra begge monumenter er bemærkelsesværdige eksempler på gravtempler fra ramessidetiden. Monumenterne har karakter af templer, og kan derfor tolkes som det manglende led mellem den typiske ramessidegrav

og de monumentale gravkomplekser fra Sentiden, der ligger mod syd i Assasif-området. Gravkomplekserne fra Sentiden er et højdepunkt i udviklingen af den gravarkitektur, som havde sin begyndelse i det sene 18. dynasti og som blev fuldt udviklet i ramessidetiden. I løbet af denne udviklingsfase antager graven form – og dermed funktion – som et tempel. Dvs. at graven bliver et sted, hvor den døde kan interagere med guderne.

Projektets mål er på den ene side at dokumentere det dobbelte gravkompleks og dets funktion og på den anden side at undersøge og evaluere kompleksets position som gravtempel fra slutningen af Ny Rige i forhold til dets byggeri og religiøse historie.

Med kompleksets elementer af tempelarkitektur såvel som det religiøse dekorationsprogram kan man sige, at templets funktion er blevet overført til graven. Der er i den underjordiske del af komplekset, som tilhørte Amenhotep, Amons ypperstepræst blevet fundet 20 ushabti-figurer af træ sammen med fragmenter af hans sarkofag og keramik med hans navn. Til gengæld kan det ikke bekræftes, at Ramsesnakht var begravet i det ældre gravtempel.

Læs meget mere om projektet og den fulde rapport om K93.11 og K93.12 på DAIs hjemmeside.

<http://www.dainst.org/en/node/24162?ft=33>

Lagt på nettet 5/10/12

Tell Edfu-projektet

Nadine Moeller og hendes hold er tilbage i Edfu, hvor der er flere forskellige projekter i gang. Det drejer sig bl.a. om et større epigrafisk arbejde med de mange løse blokke, som skal organiseres og inddeles i type og periode. Det har indtil videre vist sig, at flere af de løse blokke kan passes ind i mammisi-bygningen i Edfu-templet, ligesom det ser ud til at man har fundet syv-otte blokke fra et saïtisk kapel – blokke, der stadig har spor af farve. Man er også i færd med at sortere,

undersøge og tegne det sidste af de store mængder af keramik, som er fundet under udgravninger i de senere år.

Holdet fortsætter desuden arbejdet ved den omgivende mur, hvor man har fundet spor af flere siloer. Her er også fundet tykke lag af aske med brødforme og rester af keramik udført i grov vare, noget der viser, at der efter al sandsynlighed har været et stort bageri på stedet. Edfu-bloggen opdateres flere gange om ugen, og der kan også læses indlæg fra forrige sæson.

www.telledfu.blogspot.com

Lagt på nettet i løbet af oktober 2012.

World Archaeology 52, 2012 – fra nettet.

Aswan

På Elefantine har et tysk og et schweizisk hold arbejdet med at undersøge den græsk-romerske by og med at dokumentere de senere stadier af tempelbyggeri på øen. I Qubbet el-Hawa-nekropolen fandt spanske arkæologer under ledelse af Alejandro Jiménez-Serrano i foråret en træsarkofag, der menes at stamme fra 18. dynasti.

‘Nile Currents’, *Kmt* 23/2 2012, s. 7.

Den ægyptiske antikvitetsjeneste har med stil og en international pressekonference genåbnet en række seværdigheder i Giza og Sakkara for at tiltrække flere turister. Almindelige charterturister har næppe tid til yderligere punkter i programmet, men særligt interesserede individuelle rejsende, specialgrupper, studenter og forskere kan få stor glæde af disse tiltag. Også andre steder i landet er der nye ting at se.

Giza: Khefrens gravkammer og mastabaer

Den 11. oktober blev genåbningen af Khefrens gravkammer annonceret efter at havde været lukket nogle år.

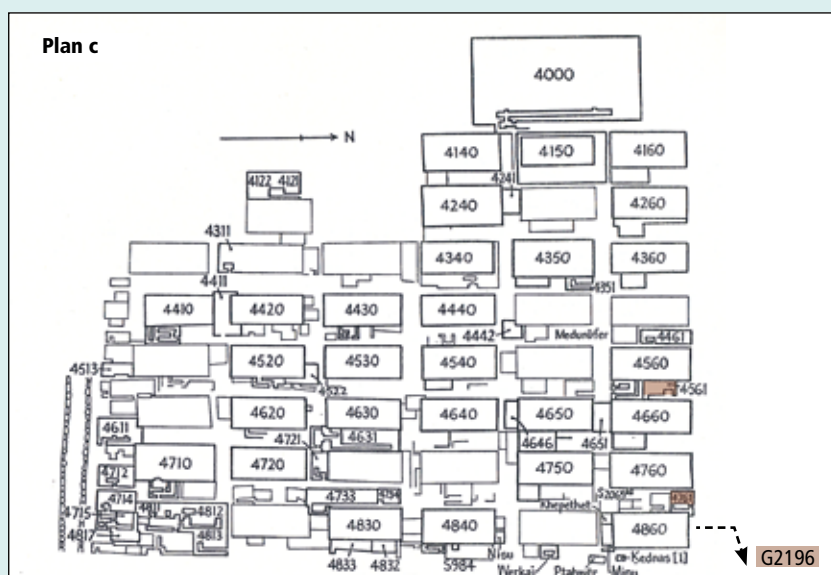
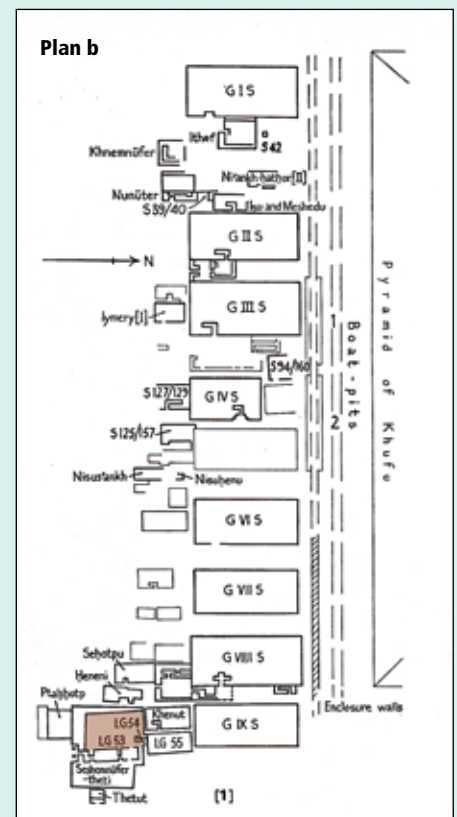
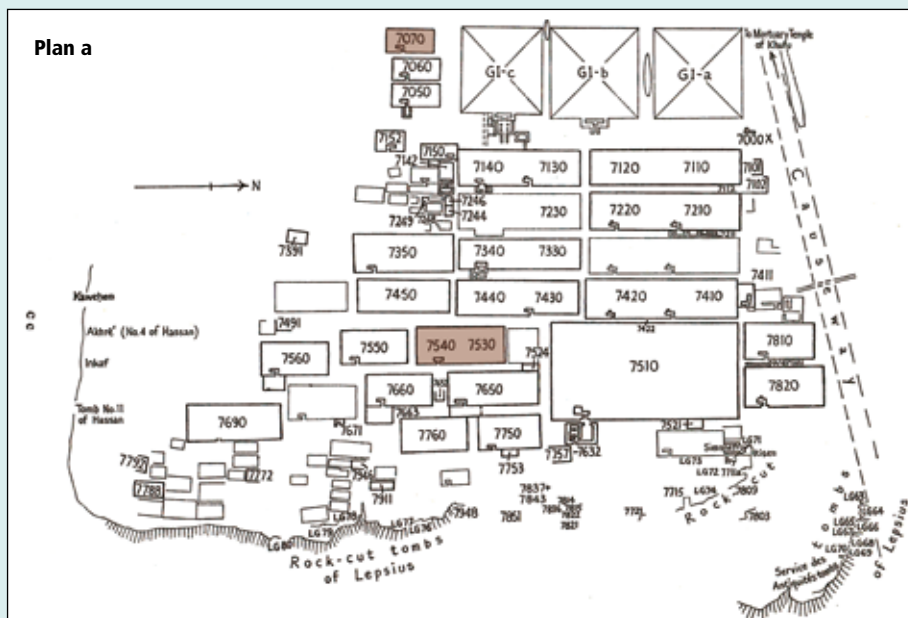
Endnu mere interessant er det, at en række mastaba'er nu også kan besøges.

NÆR DE TRE DRONNINGEPYRAMIDER VED
KHEOPS-PYRAMIDEN: **Plan a**

Meresankh [III] gift med Khefren (G 7530+7540) (Porter & Moss III.

Memphis, s. 197)

Seneferukhaef, skatmester, Apis-hyrde
(G 7070) dyn. (IV-V) (Porter & Moss
III, s. 183)

VED DET SYDØSTLIGE HJØRNE AF KHEOPS-PYRAMIDEN: **Plan b**

Seshemnefer [IV], opsynsmand med de to troner i Livets Hus (LG 53) (dyn. V eller VI) (Porter & Moss III, s. 223-7)

VEST FOR KHEOPS-PYRAMIDEN: **Plan c**
 Nefer, kapræst-opsynsmand (G 4761)
 (dyn. V-VI) (Porter & Moss III, s.137-8)
 Kaemankh, skatmester (G 4561) (dyn.
 VI) (Porter & Moss III, s. 131)

Iasen, opsynsmand med kongens landbrug (G 2196) (dyn. V eller VI) (Porter & Moss III, s. 82, pl. XI) (nordøst for plan 5c) (LM)

<http://luxortimesmagazine.blogspot.nl/2012/10/khafre-pyramid-is-open-again-and-6.html>

Sakkara: Serapeum

Serapeum har været lukket i omkring 15 år, men blev nu i september atter åbnet for turister. Det kan passende besøges samtidig med Tis grav, der ligger i nærheden. Hele Sakkara er undermineret af katakomber for hellige dyr, men ingen er mere imponerende end netop Serapeum med sine enorme kister til de hellige Apistyre.

Mererukas og Ptahhoteps grave er også genåbnet efter restaurering. <http://luxortimesmagazine.blogspot.nl/2012/09/sakkara-serapeum-inauguration-full.html>

Kom Ombo: krokodillemuseet

Det lille museum i Kom Ombo er nu åbnet. Krokodillemumierne ligger fint på sand i en vitrine, befriet for århundredernes støv og omgivet af skulptur af deres artsfæller. Der er ganske mørkt i rummet, men til gengæld er det tilladt at fotografere. (LM)

Foto LM.

Foto LM.

Aswan: Herbariet på Kitchener Island

Museumsbygningen i den botaniske have er åbnet. Den rummer en fin samling af pressede blomster, blade og frugter af planter, indsamlet for nylig, som også er relevante for oldtidens flora. Der er opsat nye og flere skilte i haven. Billedet viser *Vitex agnus castus* L., på engelsk "chaste tree". På oldægyptisk hed den formodentlig *s3m*, og det er en af de planter, der udgør et ordspil i et kærlighedsdigt i *Papyrus Harris 500*.

Frøene indeholder et hormonlignende stof, der bruges til at behandle PMT (pre-menstrual tension). (LM)

Philæ: Hathor-helligdom åbnet

Det lille Hathor-tempel på Philæ øst for Isis-templet er blevet restaureret og åbnet igen efter at have været lukket i mange år. Templet blev bygget af Ptolemaios VI, udvidet under Ptolemaios VII og udsmykket af de romerske kejsere Augustus og Tiberius. Flere af templets blokke er gået til grunde, og murene er fyldt med revner. Ifølge de ægyptiske antikvitetsmyndigheder er de ødelagte blokke blevet erstattet og oprindelige blokke, der ellers lå spredt i området, er sat på deres oprindelige plads. Man har ligeledes rettet op på noget dårligt restaureringsarbejde, der var udført tidligere.

Det lille tempel består af et rum, der oprindeligt havde et træloft båret af 14 søjler forbundet af en mur i halv højde (som "Trajans kiosk" ved siden af), en vestibule og en kulterrasse vendt mod Nilen. De bedst kendte relieffer er dem på søjlerne, der viser musikere, bl.a. aber og "Bes"-figurer, der optræder foran nogle af de ægyptiske guder. <http://english.ahram.org.eg/News/40238.aspx>
Lagt på nettet 26/4/2012

Foto LM.

Kharga-oasen: Hibis-templet

Efter mange års restaureringsarbejde står Hibis-templet i Kharga næsten klar til at åbne for besøgende. Da medlemmer af DÆS besøgte stedet sidst i september, manglede kun brolægningen og det landskabelige omkring templet, hvor stilladserne ligger i stabler. Templet med kajanlæg, mange indgangsporte, søjler med plantekapitæler og vægge med unikke relieffer præsenterer sig overordentligt smukt og rent, og det vil igen blive højdepunktet på en tur til oasen. "Om to måneder," lød svaret fra den ansvarlige inspektør, der godkendte vores særtilladelse fra Cairo til at komme indenfor.

(LM)

Suez: Nyt museum åbnet

Nationalmuseet i Suez er nu åbent for publikum. Det er to etager højt og formet som en pyramide. Hovedfokus er på Suez' historie fra forhistorisk til moderne tid, og sætter det hele i en overordnet historisk ramme. Der er lagt vægt på Suez' rolle som handelsby fra Sesostri III gravede en kanal der forbandt Det Røde Hav med Middelhavet, og en helt særlig afdeling af museet viser to- og tredimensionelle billeder af både.

'Nile Currents', *Kmt* 23/2 2012, s. 7.

Testamentarisk gave

Dansk Ægyptologisk Forskningsfond har modtaget en generøs gave fra Anne Grethe Andersen, der døde tidligere på året. Til vores store overraskelse og glæde havde hun betænkt os med et sekscifret beløb i sit testamente, hvilket sætter os i stand til at støtte endnu flere aktiviteter i Ægypten. Anne Grethe læste ægyptologi på Åbent Universitet hos Lise og Tine og deltog i flere DÆS-rejser.

(LM)

Foto Tine Bagh.

Sensationelle papyri til Københavns Universitet

En vigtig samling af papyri er takket være særdeles generøs støtte (over 4 millioner kr) fra Carlsbergfondet og Augustinusfonden kommet til København. Det var i juli, at Kim Ryholt fik nys om, at Sotheby's i London havde dem til salg, og han fik på mirakuløs kort tid skaffet pengene til, at han sammen med Fredrik Hagen kunne byde på dem. Arkivet, der rummer tekster på demotisk og græsk, har tilhørt en lejesoldat Horus fra den ptolemæiske militærkoloni Pathyris ved Gebelein syd for Luxor. Stedet blev ødelagt i 88 f.Kr. Arkivet rummer mange interessante oplysninger om personlige forhold på den tid. Anskaffelsen falder sammen med, at der netop skal udbydes en kandidatuddannelse i ægyptisk papyrologi. De nye studenter får nu en enestående mulighed for at arbejde med originalt materiale, og universitetet får bekræftet sin status som et vigtigt internationalt forskningscenter. Kim vil i næste Papyrus sammen med forskningsassistent Thomas Christiansen skrive om arkivet og dets snørklede vej fra Øvreægypten til København.

For værker om Pathyris se http://www.trismegistos.org/arch/bibliography_pathyris.pdf

(LM)

Tutankhamon i Malmø

havde fint besøg d. 20. september. Prins Henrik havde meldt sin ankomst og tilbragte 1½ time på udstillingen, hvor Lise Manniche viste rundt. Det blev til en god og uformel samtale om livet og døden blandt de kongelige for 3500 år siden.

(LM)

Tutankhamon i Århus

Den 10. november gjorde DÆS et særligt fremstød for at udbrede interessen for selskabet i Århus. Tre foredragsholdere tog turen for at fortælle om Tutankhamon: Ray Johnson, leder af University of Chicagos arbejde i Luxor, fortalte om Tutankhamons byggeaktiviteter i Luxor-området; Tine Bagh berettede om opdagelsen af Tutankhamons grav for 90 år siden; og Lise Manniche fortalte om Tutankhamons medicin-

skab, hans generelle helbredstilstand og om hans familieforhold baseret på de historiske kilder og DNA-undersøgelserne fra 2010. Efter behørig annoncering i dagspressen trak arrangementet omkring 60 deltagere, og vi håber at der heriblandt var mange nye medlemmer af DÆS. En stor succes, og en stor tak til vores lokale sponsor og til Atlantis Rejser, der sørgede for halvdelen af Rays transport til og fra Luxor. (LM)

Ved CIFs julefrokost d. 30. november blev årets bedst bevarede hemmelighed afsløret: et festskrift til Paul John Frandsen i anledning af hans 69. fødselsdag. 25 danske og udenlandske forskere har bidraget til bogen, der får titlen *Lotus and Laurel. Studies on Egyptian Language and Religion in Honour of Paul John Frandsen*. Redaktører er Kim Ryholt og Rune Nyord, der her ses sammen med den overraskede modtager med en udskrift af værket, der udkommer i det nye år.

(LM)

Foto
LM.

En guldgrube

I september blev en ny encyclopædi søsat: *The Encyclopedia of Ancient History*. Den rummer mere end 5000 artikler om alskens emner, der interesserer netop os, dækkende perioden fra sen bronzealder til det 7. årh. e.Kr. (også en artikel om faraonisk musik af LM). Den er naturligvis ikke gratis, men til gengæld kan den købes både i online-version og i 13 trykte bind, ialt 8000 sider. Se yderligere oplysninger, prøveartikler og mulighed for gratis prøvebesøg på www.EncyclopediaAncientHistory.com (LM)

Metropolitan Museum of Art

har lagt 650 af deres publikationer på nettet <http://www.metmuseum.org/metpublications>, hvoraf adskillige om ægyptologiske emner, bl.a. det fine udstillingskatalog om Amarna-tidens kvinder af Dorothea Arnold og klassikeren om museets samlinger, *The Scepter of Egypt I-II* af W.C. Hayes. <http://www.metmuseum.org/about-the-museum/press-room/news/2012/metpublications-launch> (LM)

Hent Brooklyn Museums bøger gratis

Museets publikationer fra før 1990 er sammen med Brooklyn Institutes' nu også tilgængelige online gratis. Efterhånden som oplagene formindskes, og bøgerne ikke længere skal genoptryk-

kes, vil man også lægge nyere publikationer på nettet. Allerede nu kan der hentes en del kataloger for dem, der er interesserede i det gamle Ægypten. Det drejer sig bl.a. om Winifred Needlers *Predynastic and Archaic Egypt in the Brooklyn Museum*, *Egyptian Art in the Brooklyn Museum* og *Late Egyptian and Coptic Art, an introduction to the Collection* af John D. Cooney. <http://ancientworldonline.blogspot.dk/2012/10/brooklyn-museum-publications-titles.html>
Lagt på nettet 25/10/2012

Oriental Institute Publications

har det mål at gøre alle udgivelser tilgængelige elektronisk. Slå op på <http://oi.uchicago.edu/research/pubs/catalog/>
De umiddelbart mest relevante knapper er Egypt og Epigraphic Survey, men man kan også gå på opdagelse i de andre emner. Klik på den røde pil, og så kan du læse det hele derhjemme.

Demotisk ordbog klar

Professor Janet Johnson og hendes forskerhold fra University of Chicago har færdiggjort et 37 år langt projekt med

at sammensætte en demotisk ordbog. Arbejdet begyndte i 1975 som et supplement til og en opdatering af Wolja Erichsens *Demotisches Glossar*, der blev publiceret i København i 1954. Den nye ordbog bygger på demotiske tekster, der er publicerede mellem 1955 og 1979, og medtager nye ord, som ikke findes i Erichsens værk så vel som nye betydninger af ord, som Erichsen medtager. Ordbogen kan hentes gratis som pdf-fil tegn for tegn på Oriental Institutes hjemmeside. <http://news.uchicago.edu/article/2012/09/17/chicago-demotic-dictionary-refines-knowledge-influential-language>
Lagt på nettet 17/9/2012

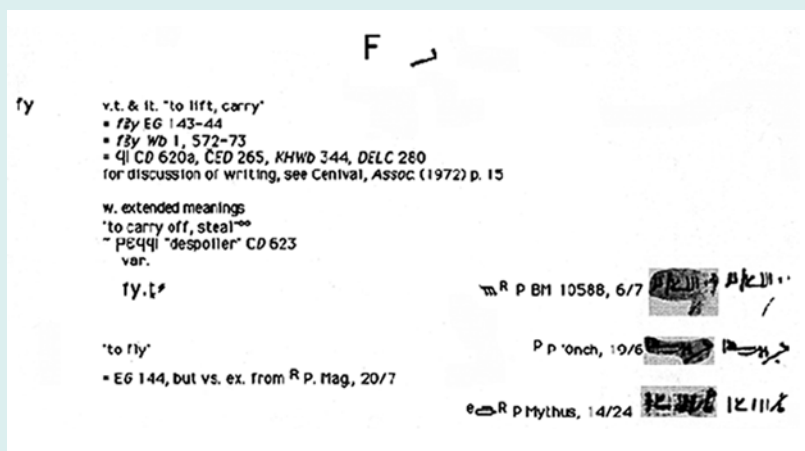
University of Memphis

har lanceret en ny hjemmeside om deres projekt med at dokumentere hypostylhallen i Karnaktemplet <http://www.memphis.edu/hypostyle/> med hundredvis af billeder og mange artikler. Siden vil naturligvis blive løbende opdateret. (LM)

Et gammelt nyhedsbrev

Ideen om at udgive et nyhedsbrev, der handlede om udgravninger i Memfis og

Eksempel på bogstavet F gengivet i den demotiske ordbog. The Oriental Institute of the University of Chicago.

den omkringliggende nekropol og om forskning i Ny Rige generelt, blev født ved forelæsningsrækken *Memphis et ses nécropoles au Nouvel Empire* i Paris i 1986. Senere afdøde Alan Schulman publicerede det første nyhedsbrev to år senere, men mangel på penge (og bidrag) og det faktum, at internettets udbredelse langsomt gjorde et papirnyhedsbrev overflødigt, bevirkede at nyhedsbrevet blev en kortvarig affære med kun tre udgaver. Da disse tre udgaver blev distribueret direkte mellem folk direkte involverede i forskning i Memfis og Sakkara i Ny Rige og derfor ikke findes på ret mange biblioteker, kan de nu downloades gratis via det såkaldte Open Access. De tre numre indeholder bl.a. artikler af J. Málek, J. van Dijk og G.T. Martin.
<http://ancientworldonline.blogspot.dk/2012/10/oprn-access-journal-new-kingdom-memphis.html>
 Lagt på nettet 25/10/2012

Søg i øvrigt selv videre på AWOL – Ancient World Online – som dog ikke udelukkende handler om Ægypten, men hele oldtiden.

Koptisk pave

Det er 41 år siden, kopterne i Ægypten sidst fik en ny pave. Efter Shenouda III's død i marts indsattes den nye pave den 18. november under navnet Tawadros II. Han er den 118. pave i Alexandria. Han er 60 år gammel og egentlig farmaceut, men blev derefter optaget i et af klostrene i Wadi Natrun, hvor han blev præsteviet i 1989. Ud af en shortlist på tre kandidater var det en dreng med bind for øjnene, der udtrak den endelige vinder. Således var det i sidste ende Guds ansvar. (LM)
http://en.wikipedia.org/wiki/Pope_Theodoros_II_of_Alexandria
 med andre links.

Foto LM.

Sfinx på hjemmebane

Københavns Sandskulptur Festival, der fandt sted på Ofelia Beach fra 31. maj – 4. september, havde i år temaet “En verden i sand – fra vulkaner til rumskibe”. Efter “The Big Bang” og en dinosaur med selskab af en kæmpeskildpadde fulgte sfinxen i Giza. Ophavskvinden til denne var Maria Torp Hansen, der havde indrammet sfinxen med fine relieffer i sand. Dens hoved var tydeligvis inspireret af Akhenatons kolosser. I stedet for løveforpoter sad der beskuerens knyttede menneskehænder. (LM)

Pave
Tawadros II.
Fra nettet.

Osiris' grav og tempel på Biga

Lise Manniche

Kongen på rejse

Fredrik Hagen

Edfu-pyramide-projektet

Gregory Marouard og Hratch Papazian

Digitalt stenbrud

Lise Manniche

Boganmeldelse